

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยมีดังต่อไปนี้

- 2.1 ทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัย (Modernization Theory) และความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth)
- 2.2 ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory)
- 2.3 แนวคิดพึ่งตนเอง (Self-reliance)
- 2.4 แนวคิดว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development)
- 2.5 แนวคิดบทบาทสตรีกับการพัฒนา (Gender and Development)
- 2.6 แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital)
- 2.7 ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Local Wisdom)
- 2.8 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.1 ทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัย และความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ

ทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัยมีพื้นฐานทางความคิดมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ในทวีปยุโรปในราวศตวรรษที่ 19 ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ 3 ประการ คือ การขยายตัวของประชากรและความเป็นเมือง และการขยายตัวของรัฐในทางการเมือง ที่ทำให้เกิดเป็นระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม นักคิดที่มีอิทธิพลต่อทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัย คือ อีมิล เดอร์คไฮม์ (Emile Durkheim, 1858-1917) และ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber, 1864-1920) ในการสรุปเป็นทฤษฎี นักวิชาการได้ถือเอาความคิดที่ว่าด้วยความแตกต่างระหว่างภาวะดั้งเดิมกับภาวะทันสมัย ซึ่งเน้นถึงระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่ดำรงอยู่ในสังคมดั้งเดิมและสังคมทันสมัย รวมทั้งระบบเศรษฐกิจของสังคมเหล่านั้น ส่วนที่ เดอร์คไฮม์ เน้นมากคือ การเปลี่ยนผ่านจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจในสังคมดั้งเดิมที่ไม่ซับซ้อนมาสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่ซับซ้อนกว่าในสังคมสมัยใหม่ โดยเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในระบบคุณค่า ทศนคติ และบรรทัดฐานของผู้คน

การพัฒนาตามยุทธศาสตร์นี้ จึงเน้นการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ และระบบต่าง ๆ ในสังคมไปสู่สิ่งได้รับการยอมรับว่ามีความทันสมัยแบบตะวันตก ซึ่งได้แก่ สังคมสมัยใหม่ทางเศรษฐกิจ มีการผลิตแบบอุตสาหกรรม การผลิตเพื่อการค้าโดยมุ่งผลกำไรสูงสุด (Maximize Profit) มีการแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน (Specialization) มีการใช้แนวคิดแบบสมเหตุสมผล (Rationalization) มาเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินคุณค่าต่าง ๆ เน้นการบริหารจัดการที่เป็นองค์กรหรือสถาบันที่ทันสมัย โดยเฉพาะการบริหารแบบราชการ (Bureaucracy) เป็นต้น

ทฤษฎีนี้มีอิทธิพลต่อการพัฒนาประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศในโลกที่สามเป็นอย่างมาก แบบจำลองของความทันสมัยในที่นี้ ก็คือ สังคมอุตสาหกรรมตะวันตก ดังนั้นนโยบายในการพัฒนาประเทศโลกที่สามที่ผ่านมา จึงมักพยายามเน้นการพัฒนาตามแบบตะวันตก (Westernization) เป็นสำคัญ การนำทฤษฎีว่าด้วยภาวะทันสมัยไปใช้ในการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ ได้ส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างและในด้านจิตวิทยาสังคม

ในทางประวัติศาสตร์ทฤษฎี ว่าด้วย ความทันสมัยมีความเกี่ยวข้องกับทฤษฎีเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรม และความเป็นเมือง นับตั้งแต่สมัย อาดัม สมิทท์ (Adam Smith) เป็นต้นมา นักเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความสนใจต่อปัญหาเกี่ยวกับความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ และตั้งเป็นทฤษฎีขึ้นโดยตั้งอยู่บนฐานความคิดที่ว่า หากเศรษฐกิจของชาติหรือสังคมดี จะทำให้เกิดความเจริญขึ้นในประเทศ ซึ่งความเจริญและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น แม้ว่าจะอาจจะไปรวมอยู่ที่บางที่ เช่น ในสังคมเมืองหรือสังคมที่มีอุตสาหกรรมกระจุกตัวอยู่ก็ตาม แต่จะค่อย ๆ กระจาย (Trickle Down) ลงไปสู่ส่วนล่างหรือส่วนใหญ่ของสังคม จากสังคมเมืองก็จะกระจายไปสู่สังคมชนบท

สำหรับประเทศด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา ยุทธศาสตร์การพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจ จะมุ่งเน้นการพัฒนา 2 ด้าน คือ ด้านการเกษตรซึ่งเป็นภาคการผลิตที่มีคนส่วนใหญ่ของประเทศทำงานอยู่ และด้านอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นภาคการผลิตที่เป็นสิ่งใหม่สำหรับประเทศกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนา หากแต่เป็นภาคการผลิตที่จะนำรายได้มาสู่ประเทศได้อย่างรวดเร็วโดยมุ่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิตทั้งภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรม การพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศด้อยพัฒนา จึงเป็นความพยายามเพื่อเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตร เพื่อการค้าขายเป็นหลัก คือ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อการดำรงชีพในภาคเกษตรกรรม ให้เป็นการผลิตเพื่อค้าขาย (Commercialization of Agricultural Sector) ในระบบตลาด เพื่อ

ผลกำไรสูงสุดในรูปแบบของรายได้ที่เป็นเงินตรา ขณะเดียวกันก็มีความพยายามเพิ่มรายได้ด้วยการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมด้วย ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยน (Barter Trade) จึงต้องกลายเป็นระบบเศรษฐกิจการตลาด (Market Economy) นอกจากนี้ในช่วงเวลาของการพัฒนาหรือยุคพัฒนาของโลกในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายทุ่มเททรัพยากรของประเทศส่วนใหญ่ไปให้การพัฒนาอุตสาหกรรมมากกว่าการพัฒนาด้านการเกษตร และได้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุล (Unbalanced Development) ขึ้น

เมื่อนำทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัยและความจำเป็นเร่งด่วนทางเศรษฐกิจมาวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาในประเทศไทย พอสรุปได้ว่าจากผลลัพธ์ของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ซึ่งเริ่มตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) เป็นต้นมา โดยเน้นการพัฒนาตามแบบตะวันตกและการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบในด้านลบต่อเกษตรกร ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศอย่างมาก คือ ทำให้เกิดการล้มละลายของชนบทและภาคเกษตร ทำให้เกิดการอพยพแรงงานจากภาคชนบทสู่เมืองเพิ่มขึ้น เนื่องจากรูปแบบและวิธีการผลิตเพื่อยังชีพของเกษตรกรได้เปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตแบบสมัยใหม่ที่เน้นการผลิตเพื่อส่งออก ซึ่งต้องใช้ต้นทุนและปัจจัยการผลิตสูง พืชผลการเกษตรที่ผลิตเพื่อขายเหล่านี้ ไม่มีอุตสาหกรรมในประเทศรองรับ ส่วนใหญ่แล้วถูกส่งออกเป็นสินค้าปฐมนิยามไปสู่ตลาดโลก ในขณะที่ราคาผลิตผลทางการเกษตรมีแนวโน้มลดลง เนื่องจากมีการแข่งขันสูงในตลาดโลก และผู้แบกรับภาระโดยตรงจากการขึ้นลงของราคาตลาดโลก ก็คือเกษตรกร เพราะไม่มีกลไกใดที่จะเฉลี่ยความตกต่ำของราคาไปสู่พ่อค้าทุกระดับให้ร่วมรับภาระด้วยอย่างเป็นธรรม ทำให้ภาคเกษตรประสบกับปัญหาความยากจนเรื้อรัง ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมมีความมั่นคงและแน่นอนในด้านรายได้มากกว่าการประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบเดิม

นอกจากนี้รัฐยังมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารจัดการของภาครัฐให้เป็นองค์การที่ทันสมัย โดยสนับสนุนให้เกิดระบบทุนนิยมผูกขาดในภาคเกษตรโดยรูปแบบสถาบัน เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งอยู่ในความควบคุมของรัฐได้ปล่อยเงินกู้แก่พ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นปัจจัยตัวเร่งการผลิตเพื่อตลาดในหมู่บ้าน เช่น เจ้าของลานตากมัน เจ้าของโรงบ่มใบยา เป็นต้น ประกอบกับสถาบันการเงินต่าง ๆ ก็พยายามชักจูงให้เกษตรกรหันมาเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา ในขณะที่การเพาะปลูกแบบยังชีพ (เอ็ดออยู่เอ็ดกิน) ไม่ได้รับบริการใด ๆ ทั้งสิ้นจากภาครัฐ

มีผู้ทำการเปรียบเทียบข้อเสียและข้อดีของเกษตรกรรมแผนใหม่อย่างน่าสนใจ ดังนี้

ตารางที่ 2.1
เปรียบเทียบข้อดีและข้อเสียของเกษตรกรรมแผนใหม่

ข้อเสีย	ข้อดี
1 ชุมชนเสื่อมสลาย	1 ผลผลิตสูงขึ้น
2 เกษตรกรรายย่อยถูกขจัดออกไป	2 ประสิทธิภาพมากขึ้น
3 การว่างงานในชนบทเพิ่มขึ้น	3 อาหารมีราคาถูกลงในระยะสั้น
4 สภาพชนบทถูกทำลาย	
5 พันธุ์พืชลดน้อยลง	
6 เงินตราออกนอกประเทศจำนวนมากเพื่อซื้อปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช	
7 ทักษะการเลี้ยงสัตว์และทำฟาร์มลดลง	
8 ดินเสื่อมคุณภาพเนื่องจากการปลูกพืชชนิดเดียวในที่ขนาดใหญ่	
9 ธุรกิจการเกษตรกระทำทารุณกรรมต่อสัตว์อย่างไม่จำเป็น	
10 ค่าใช้จ่ายในการแปรรูปอาหาร บรรจุน้ำแข็งและขนส่งเพิ่มสูงขึ้น	
11 อำนาจและโคทรพย์กระจุกตัวอยู่ในมือคนจำนวนน้อย	
12 อาหารมีราคาสูงขึ้นในระยะยาว	
13 อาหารมีคุณค่าทางโภชนาการน้อยลง	

ที่มา : พระไพศาล วิสาโล. 2531 : 82 ; อ้างอิงจาก เสรี พงศ์พิศ. บรรณานิการ

ลักษณะการพัฒนาประเทศไทยทั้งก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นการพัฒนาที่ให้ประโยชน์กับภาคเมืองมากกว่าภาคชนบท การทุ่มเทการสร้างอุตสาหกรรมก็มุ่งที่จะให้พัฒนาความสามารถในการผลิตของภาคเมือง และยังดึงทรัพยากรในชนบทเข้ามาสร้างเสริมและเพื่อรองรับอุตสาหกรรม ในยุคที่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ชนบทก็ยังตกอยู่ในฐานะ

เสียเปรียบมากขึ้น เพราะกำลังทุน กำลังทรัพยากร รวมทั้งกำลังแรงงานต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่ถูกดูดซับมาจากชนบททั้งสิ้น นอกจากนั้นในโครงสร้างระบบเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ เช่น การศึกษา ก็ล้วนแต่เป็นการดึงเอาทรัพยากรทั้งคนและวัตถุออกจากชนบททั้งสิ้น ซึ่งความเชื่อตามแนวคิด Trickle Down นี้ไม่เป็นจริงในประเทศไทย (รวมทั้งประเทศกำลังพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนา) ซึ่งจะเห็นได้จากการกระจายรายได้จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและทรัพยากรของสังคมที่ไม่เป็นธรรม ผลประโยชน์จะตกอยู่ในมือคนกลุ่มน้อยของประเทศเท่านั้น คือ พวกนายทุน นักธุรกิจ และข้าราชการระดับสูง ส่วนคนยากคนจนและเกษตรกรก็ยังคงจน หรือยิ่งจนลงไปกว่าเดิม ในขณะที่เกษตรกรต้องซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคในราคาเท่ากับคนร่ำรวยเหล่านั้น

นอกจากนี้การมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รัฐได้นำองค์ความรู้ แนวคิดและเทคโนโลยีแบบตะวันตกมาครอบงำสังคมไทย โดยมีได้มีการปรับเปลี่ยนหรือค้ำถึงบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของไทย จึงทำให้ละเลยระบบคุณค่า ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม สังคม การเมือง ความเชื่อถือทางศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเอกลักษณ์ความเป็นไทย ซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและให้คุณค่าทางจิตใจต่อคนในชุมชน และยังเป็นพลังชุมชนในการดำรงชีวิตอย่างสันติสุข สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถูกมองว่าเป็นความล้าหลังและความด้อยพัฒนา ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่วัดจากผลกำไรสูงสุดในรูปแบบของรายได้ที่เป็นเงินตราเท่านั้นเป็นตัวชี้วัดความเจริญก้าวหน้าของประเทศ ประกอบกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่แผ่ขยายไปทั่วในสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งเป็นการขยายวัฒนธรรมบริโภค นิยม และวัตถุนิยมจากในเมือง โดยผ่านการสื่อสารคมนาคมรูปแบบต่าง ๆ และการโฆษณาชวนเชื่อก็มีส่วนเร่งเร้าการผลิตเพื่อตลาดของเกษตรกรยิ่งขึ้น ความต้องการที่ถูกวัฒนธรรมบริโภคนิยมสร้างขึ้นนี้ส่งผลกระทบต่อและบีบบังคับให้เกษตรกรต้องพยายามหาเงินมาซื้อหาสิ่งของต่าง ๆ เช่น กางเกงยีนส์ โทรศัพท์ จักรยานยนต์ โทรศัพท์มือถือ ฯลฯ สำหรับครอบครัวที่มีรายได้น้อยก็จำเป็นต้องใช้ระบบเงินผ่อน หรือกู้เงิน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้ ดังนั้น เกษตรกรรายย่อยซึ่งเสียเปรียบสังคมทุก ๆ ด้านอยู่แล้ว จึงต้องตกอยู่ในภาวะหนี้สินล้นพ้นตัวและยากที่จะปลดเปลื้องให้หมดไปได้ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้ทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัยในการพัฒนาประเทศ

2.2 ทฤษฎีการพึ่งพา

ทฤษฎีพึ่งพา เป็นทฤษฎีการพัฒนาที่อธิบายถึง ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกับระหว่างประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว ซึ่งรวมเรียกว่า “พวกเหนือ” กับประเทศล้าหลัง พัฒนาน้อย

ด้อยพัฒนา กำลังพัฒนา หรือประเทศโลกที่สาม แล้วแต่จะเรียกกัน ซึ่งรวมเรียกว่า “พวกใต้” (North-South Relationship) ความสัมพันธ์แบบครอบงำ-พึ่งพา (Dominant-Dependent) ระหว่างประเทศที่มีฐานะและความสามารถทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมากนี้ ก่อให้เกิดสภาพที่เศรษฐกิจของประเทศครอบงำสามารถขยายตัวขึ้นได้ ในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศพึ่งพาไม่สามารถขยายตัว หรือถ้าจะขยายตัวขึ้นได้ ก็เป็นแต่เพียงการสะท้อนของการขยายตัวของเศรษฐกิจประเทศครอบงำเท่านั้น

นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจโลกเป็นผลทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศใหม่ โดยประเทศในแถบเอเชีย แอฟริกา และละตินอเมริกา ซึ่งมีสินค้าหลักเป็นวัตถุดิบ มีฐานะเป็นประเทศบริวารที่ต้องส่งสินค้าที่เป็นวัตถุดิบของตนให้กับประเทศในแถบตะวันตกที่มีฐานะเป็นทุนศูนย์กลาง (Central Capitalism) ซึ่งจะส่งสินค้าอุตสาหกรรมและสินค้าบริโภคมายังประเทศบริวาร ผลผลิตภาพที่เพิ่มขึ้นรวมทั้งแบบแผนการบริโภคแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในประเทศบริวาร ก่อประโยชน์ให้กับประชาชนแต่เพียงส่วนน้อย โดยเฉพาะพวกชนชั้นนำที่ร่วมมือกับประเทศที่พัฒนาแล้วในการพยายามพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (Modernization) ผลที่เกิดขึ้นก็คือสิ่งที่เรียกว่า ทุนนิยมบริวาร (Peripheral Capitalism) ซึ่งเป็นทุนนิยมที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ กับประเทศ และยังเป็นทุนนิยมที่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลและการครอบงำจากภายนอก

ความอ่อนแอทางเศรษฐกิจการเมืองของประเทศในแถบแอฟริกา เอเชีย และละตินอเมริกา ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 อาจเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ คือประเทศเหล่านี้จำเป็นต้องพึ่งพาทางเศรษฐกิจต่อทุนนิยมต่างประเทศ กรณีภาวะความด้อยพัฒนาในประเทศอัฟกานิสถาน เอธิโอเปีย หรือประเทศไทย ล้วนได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศด้วยกันทั้งสิ้น ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยตกเป็นดินแดนในอาณานิคมมาก่อนก็ตาม การพึ่งพาทางเศรษฐกิจกับประเทศทุนนิยมเหล่านั้น อาจมีส่วนช่วยให้การพัฒนาประเทศเป็นไปได้ด้วยดี

การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับระบบความช่วยเหลือจากต่างประเทศ แสดงให้เห็นว่า ระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยประสานตัวกับระบบทุนนิยมโลกอย่างแน่นแฟ้น “ธนาकारโลก” เป็นตัวแทนผลประโยชน์ทางอุดมการณ์ของจักรวรรดินิยมตะวันตก และมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจไทย ภายใต้พื้นฐานความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ระบบและแบบแผน รวมทั้งแหล่งการให้เงินกู้ยืมมีลักษณะที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจไทยกับระบบทุนนิยมโลกประการหนึ่ง และจำกัดบทบาททางเศรษฐกิจของรัฐ อีกประการหนึ่ง กล่าวโดยสรุป ก็คือ ความช่วยเหลือจาก

ต่างประเทศประกอบกันเป็นระบบการควบคุมทางสังคมที่จำกัดบทบาทของรัฐในการพัฒนาประเทศและผูกพันผลประโยชน์ของระบบเศรษฐกิจไทยกับระบบทุนนิยมโลก

ภายใต้การพัฒนาการของจักรวรรดินิยมสมัยใหม่ ประเทศไทยเป็นประสบการณ์แบบอย่างของการพัฒนาการระบบทุนนิยมพึ่งพา (Dependency Capitalist Development) และสภาวะการณ์พึ่งพาแบบต่อเนื่อง (Dependency Syndrome) ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาการของระบบทุนนิยมพึ่งพาในประเทศไทยเป็นผลลัพธ์ทางประวัติศาสตร์ของการก่อตัว การขยายตัว และการรวมตัวกันของระบบทุนนิยมโลก

2. ความช่วยเหลือจากต่างประเทศทั้งเงินกู้และคำแนะนำ ภายใต้การชี้นำของธนาคารโลก และองค์กรโลกบาลต่าง ๆ ประกอบกันเป็นระบบการควบคุมทางสังคม ที่มีอิทธิพลต่อแบบแผนการพัฒนาเศรษฐกิจ-การเมือง และรูปแบบของรัฐในประเทศไทย การพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างประเทศในระดับรัฐเป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาระบบทุนนิยมพึ่งพาในระดับโครงสร้างเศรษฐกิจ และในกระบวนการสะสมทุนเอกชน

3. เมื่อกลไกของกระบวนการพัฒนาทุนนิยมพึ่งพาทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพในเชิงปริมาณได้ระดับหนึ่ง ก็จะทำให้เกิดผลลัพธ์ต่าง ๆ ในทางลบ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปของกระบวนการเติบโตของระบบทุนนิยม ความต้องการความช่วยเหลือจากต่างประเทศเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งขึ้น เพื่อใช้ดำเนินแผนงานแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเติบโตดังกล่าว และการดำรงสถานภาพพึ่งพาในการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนั้น กลไกของระบบความช่วยเหลือจากต่างประเทศ ซึ่งมีวัตถุประสงค์โดยอ้อมเพื่ออำนวยความสะดวกแก่กระบวนการสะสมทุนของเอกชน จึงเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดวัฏจักรของการพึ่งพาต่อเนื่องในระบบเศรษฐกิจ ในขณะเดียวกัน การคงอยู่และการเติบโตของการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบพึ่งพา ก็เป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดวัฏจักรของการพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างประเทศในระดับรัฐด้วย วัฏจักรของการพึ่งพาในทั้งสองระดับก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในกระบวนการพัฒนา ซึ่งคุกคามเสถียรภาพของกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ-การเมืองในประเทศไทย

4. ผลของการพัฒนาระบบทุนนิยมพึ่งพาในประเทศไทยไม่ใช่เป็นเพียงปัญหาการขาดดุลการค้าเพียงประการเดียว แต่เป็นปัญหาทางด้านโครงสร้างที่หลากหลาย ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับอุปสรรคในการสะสมทุนในระดับสังคมและพื้นที่โดยทั่วไป ปัญหาทางด้านโครงสร้าง คือ กลไกที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการของระบบทุนนิยมอย่างสมเหตุสมผล การพัฒนาแบบสมเหตุสมผลเป็นหลักการในการพิจารณาความขัดแย้งทางเศรษฐกิจการเมือง

ระหว่างการตอบสนองต่อความต้องการในการสะสมทุนของผู้มีปัจจัยการผลิตฝ่ายหนึ่ง กับการตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้ใช้แรงงานและชาวนาอีกฝ่ายหนึ่ง

ในกรณีประเทศไทย การผลิตทำเพื่อสนองตอบความต้องการพื้นฐานของคนในประเทศ จำต้องอาศัยเทคโนโลยีต่างประเทศที่ไม่สามารถควบคุมได้ การต้องพึ่งพาภายนอกประเทศ ตลอดเพื่อเสถียรภาพในด้านรายได้ ราคาผลผลิต และการมีงานทำภายในประเทศ ฯลฯ ชุมชนชนบทที่เคยเป็นอิสระจึงเปลี่ยนเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ ต้องพึ่งพาสารเคมีและเทคโนโลยี ซึ่งไม่มีความรู้เพียงพอ ต้องพึ่งพาราคาพืชผลในตลาดโลก และต้องพึ่งพาการกำหนดราคาของพ่อค้าคนกลางพร้อมกันกับนายทุนเงินกู้ ดังนั้น ผู้ที่ถูกซ้ำเติมอย่างหนักจากระบบการพึ่งพาเหล่านี้ ก็คือ เกษตรกรรายย่อย ในทางวัฒนธรรม เกษตรกรไม่สามารถผลิตและดำรงวัฒนธรรมของตนเองได้ ต้องพึ่งพาวัฒนธรรมที่คนในเมืองเป็นผู้กำหนด ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย การกินอาหาร ความบันเทิง และความสัมพันธ์ทางสังคมทุกรูปแบบ ในชีวิตประจำวัน เกษตรกรต้องใช้เครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งไม่สามารถผลิตได้เอง ไม่รู้วิธีการบำรุงรักษาซ่อมแซม แม้แต่สุขภาพของตนเองก็สูญเสียความรู้ของสาธารณสุขศาสตร์ตามประเพณีซึ่งเคยมีมาในชุมชน ต้องอาศัยการรักษาด้วยตัวยาและเวชบำบัดที่สิ้นเปลืองเงินทองอย่างมาก ในทางสติปัญญา ความรู้ และประสบการณ์ ตลอดจนกฎหมายที่องถิ้น กลับถูกเหยียดหยามว่าล้าสมัย ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตจากคนที่มีอิสระ มีศักดิ์ศรี ไม่มีหนี้สิน และสามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้พอสมควรต้องหมดสิ้นไป เหลือแต่วิถีชีวิตเกษตรกรที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ไม่มีอำนาจกำหนดราคาพืชผลได้ เต็มไปด้วยภาระหนี้สิน ไม่มีความรู้ความชำนาญสำหรับการผลิตแบบนี้ ต้องสิ้นไร่ไม้ตอก เป็นผู้น้อยที่ต้องพึ่งพาผู้อื่นเสมอไป สิ้นศักดิ์ศรีและหนี้สินเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ภาวะการเป็นหนี้สินได้ระบาดในหมู่เกษตรกรทุกระดับอย่างถอนตัวไม่ขึ้น ผลลัพธ์ของการพัฒนานั้นผู้ได้รับผลประโยชน์อาจเป็นคนจากหลายฝ่าย แต่ฝ่ายเกษตรกรส่วนใหญ่ที่เป็นเกษตรกรรายย่อยในชุมชนชนบทกลายเป็นคนหมดตัว ซึ่งทั้งหมดนี้มิใช่ความผิดพลาดของนโยบายเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจ หากแต่เป็นความบกพร่องที่นโยบายเร่งรัดพัฒนานั้นขาดกรอบความคิดในด้านพึ่งตนเองทุกระดับ

จากการศึกษาทฤษฎีพึ่งพา จึงสรุปได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับปัญหาหนี้สินของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรยังต้องพึ่งพาเทคโนโลยีจากต่างประเทศ ต้องพึ่งพาราคาพืชผลในตลาดโลก ไม่มีอำนาจในการกำหนดราคาพืชผลของตนเอง เมื่อต้นทุนการผลิตสูงแต่ขายพืชผลในราคาตกต่ำก็จะขาดทุนและกลายเป็นหนี้สินในที่สุด

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530 : 34) ได้กล่าวถึง ความหมายของการพึ่งตนเองไว้ว่า การพึ่งตนเองมีความแตกต่างหลากหลายกันออกไป เช่น

การให้ความหมายในเชิงปัจเจกบุคคล : การพึ่งตนเองหมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือน เพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา

การให้ความหมายในลักษณะของกลุ่ม : การพึ่งตนเองหมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง (Self Fulfillment) ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้ การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงต้องกินความรวมถึงว่า กลุ่มชนนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมายและมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยความพยายามและกำลังของตนเอง

คำว่า “การพึ่งตนเอง” (จุลสารทางเลือกการพัฒนา. 2528 : 14) มีความหมายเป็นเชิงสัมพัทธ์ คือ พึ่งตนเองในขณะที่พึ่งพาผู้อื่น เป็นการพึ่งพาที่นำไปสู่การไม่พึ่งพา คือ เป็นการพึ่งพาอาศัยกันอย่างรู้เท่าทัน และครอบคลุมองเรื่องการพึ่งพานี้จะต้องไม่มุ่งแข่งขัน หรือไม่มุ่งครอบงำเหนือกว่า แต่เป็นการมุ่งสู่ความเป็นไทต่อกัน การช่วยเหลือกันเป็นสิ่งจำเป็น คือ พึ่งพาในสิ่งที่เราไม่มี เกื้อกูลสิ่งที่เรามิให้ผู้อื่น การพึ่งพานี้ทำไปเพื่อให้แต่ละชุมชนพึ่งตนเองได้

ในสังคมไทยแนวคิดการพึ่งตนเองถูกนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือการดำรงชีวิตของเกษตรกรในหลายพื้นที่ ดังจะเห็นได้จากบทสรุปของนักพัฒนาและนักวิชาการหลายท่านดังนี้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529 : 95-101) กล่าวว่า การพัฒนาโดยมุ่งเน้นการพึ่งตนเองควรมีเงื่อนไข 6 ประการ ดังนี้

1. การพัฒนาจะต้องเป็นแบบกลุ่ม (Collective) ชาวบ้านต้องอยู่รวมกันเป็นชุมชนเป็นหมู่บ้าน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่
2. ต้องมีจิตสำนึก มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) พื้นฐาน ก็คือ การพึ่งตนเองขึ้นอยู่กับจิตใจ ความสมัครใจที่จะทำอย่างนั้น (กิจกรรมพัฒนา) ของผู้คน (ชาวบ้าน)
3. จิตสำนึกจะต้องผลิตซ้ำขึ้นมาอีกได้ คือ ต้องให้มันสร้างขึ้นใหม่ ให้แจ่มชัดต่อเนื่อง
4. ต้องมีการรวมตัวกันในรูปแบบสหพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มในหน่วยย่อย คือ ในหมู่บ้าน และหมู่บ้านเหล่านี้สามารถที่จะรวมกันเป็นสหพันธ์ กล่าวคือ

ต้องพัฒนาให้เป็นเขต เขตควรจะมียู้งฉาง โรงสี โรงเรียนและศูนย์วัฒนธรรม สามารถต่อรองกับสถาบันภายนอก เช่น พ่อค้าและรัฐได้อย่างมีพลัง เพื่อก่อให้เกิดเครือข่ายของหมู่บ้าน

5. การประสานวัฒนธรรม ควรส่งเสริมให้ชาวบ้านประสานวัฒนธรรมของตนเอง หรือกิจกรรมของตนกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมด้วย

6. ชุมชนควรมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมธรรมชาติ ชุมชนควรมีการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมด้วย

อภิชาติ ทองอยู่, สมพจน์ สมบูรณ์, พัชรินทร์ ลาภานันท์ (2530 : 24) แบ่งขอบเขตของการพึ่งตนเองเป็น 2 ลักษณะที่เกี่ยวข้องกัน คือ การพึ่งตัวเองทางกายภาพ ได้แก่ การพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนจนถึงการสัมพันธ์ทางสังคมแบบแผนของตัวเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สอง คือ การพึ่งตัวเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญา และอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันและกันทั้งสองด้าน ในการพึ่งตัวเองดังกล่าวมิใช่การปิดตัวเองและการโดดเดี่ยวตัวเองออกจากสังคมทั่วไป หากแต่เมื่อกล่าวถึงหมู่บ้านพึ่งตัวเองก็จะหมายความว่า เป็นสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตแบบของตัวเอง มีการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่ดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกันเสริมไปด้วย ทั้งภายในหมู่บ้านเองและกับภายนอกหมู่บ้านในความเป็นจริงมาโดยตลอด โดยที่ยังสามารถดำรงความเป็นตัวของตัวเอง ที่สืบทอดวิถีแห่งการพึ่งตนเองมาได้ทั้งสองด้าน

เอนก นาคะบุตร (2529 : 71) ได้นำบทเรียนของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม กับ มหาอยู่ สุทธิชัย มาสังเคราะห์ร่วมกัน และเห็นตัวร่วมในการพึ่งตนเองอยู่ 3 ประการ คือ

1. การพึ่งตนเองต้องกลับมาอยู่ในองค์ความรู้ทางพุทธศาสนา
2. การพึ่งตนเองในแนวที่ชาวบ้านเสนอนี้ ไม่ได้เสนอให้เพิ่มมูลค่าส่วนเกินทางเศรษฐกิจหรือผลิตเป็นด้านหลัก อย่างที่สภาพัฒน์ฯ ยังเน้นอยู่ คือ เป็นเรื่องส่งออกมาก ๆ แล้วสุดท้ายมีแต่หนี้ แต่ชาวบ้านเสนอให้เพิ่มสติ เพิ่มหลักในการมองทางออกที่ไม่โจมตีเข้าหาระบบเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยม หากเสนอให้เสริมแนวการลดละการพึ่งพา ตั้งแต่เริ่มลดการผลิตลดการสั่งซื้อปุ๋ย ปัจจัยการผลิต เริ่มลดพื้นที่ปลูกข้าว โดยจุดแรกลดละการเสพอบายมุข

3. ชาวบ้านเสนอให้สร้างเงื่อนไขการพึ่งตนเองแบบครบวงจร คือ เปลี่ยนฐานการผลิตจากข้าว ไปกระจายความเสี่ยงในเรื่องไร่นาสวนผสม หรือแม้แต่การผลิตเพื่อกินไม่ใช่เพื่อขาย เป็นการสร้างวงจรที่ตอบสนองตัวเองและไม่ตกเป็นเบี้ยล่างของตลาด โดยพยายามมองว่าผลผลิตอย่างหนึ่งจะเกื้อกูลอีกอย่างหนึ่งได้อย่างไร เกิดวัฏจักรการเกื้อกูลของกลไกธรรมชาติ

จากคำจำกัดความ บทเรียน และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่นักวิชาการและนักพัฒนาได้สรุปไว้แล้วข้างต้นนั้น พอจะรวบรวมเป็นสาระสำคัญของการพึ่งตนเองได้ดังนี้

ในทางปัจเจก การพึ่งตนเองต้องรวมทำกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ไม่มุ่งเน้นการแข่งขันแต่มุ่งสู่ความเป็นไทต่อกัน และต้องมีการรวมตัวกันในรูปสหพันธ์ เพื่อให้มีอำนาจและพลังในการต่อรองกับหน่วยงานหรือสถาบันภายนอก ต้องร่วมมือกันให้เกิดเครือข่ายของหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังต้องมีการประสานวัฒนธรรมของตนเองกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมด้วย

การพึ่งตนเองในระดับชนบทจะไม่บรรลุผลสำเร็จ หากว่าในระดับชาติเราไม่พึ่งตนเอง หรือไม่มีแนวคิดในการพึ่งตนเอง ในขณะที่เดียวกันหากชนบทไม่สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง สังคมระดับชาติก็ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ฉะนั้น การที่จะพึ่งตนเองนั้นเราจะต้องพยายามต่อสู้ทั้งสองแนว คือ ระดับชาติและชนบท

ประเทศไทยมีระบบเศรษฐกิจและสังคมซึ่งมีชนบทเป็นพื้นฐาน ในขณะที่ประชากรกว่า 3 ใน 4 ดำรงชีพในฐานะชาวไร่ชาวนา เกษตรกรรม คือ ฐานรองรับเศรษฐกิจของประเทศ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ในทางตรง ผลผลิตทางการเกษตร คือ อาหารหลักที่เลี้ยงชีพคนไทยทั้งชาติ คือ วัตถุดิบที่ป้อนอุตสาหกรรมสำคัญของหลาย ๆ ประเทศ และคือที่มาของรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศสำหรับแลกเปลี่ยนกับสินค้าเทคโนโลยีต่าง ๆ จากต่างประเทศ นอกจากนั้นเกษตรกรรม คือ แหล่งจ้างงานที่สำคัญที่สุดของประเทศ และเป็นแหล่งที่สร้างรายได้ให้กับคนไทยส่วนใหญ่ของประเทศ ในทางอ้อมเกษตรกรรมนั่นเองที่เป็นตลาดสินค้าหลักของประเทศ ในฐานะผู้บริโภค ผู้ใช้สินค้า และบริการรายใหญ่ที่สุด ในลักษณะเช่นนี้สภาวะสมดุลทางเศรษฐกิจ คือ สภาวะความต้องการและขีดความสามารถในการสนองความต้องการของชนบท จึงควรมีความสำคัญในอันดับแรกของนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย

การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทจะต้องพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตซึ่งเกี่ยวข้องกับ 3 ปัจจัย คือ (วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. 2531 : 26-27)

1. คุณภาพของคน จะต้องปรับค่านิยม อย่าให้เกิดหรือต้องเหนียวรั้งความต้องการไม่ให้มากเกินไป จำกัดการถูกลดกล่อทางเทคโนโลยี โดยพัฒนาจิตใจให้อยู่ในกรอบของคุณธรรม
2. ขีดความสามารถทางเทคโนโลยี จะต้องสร้างความสามารถที่จะทำอะไรให้ตอบสนองต่อความต้องการของสังคมเราเองได้ก่อน เช่น ลักษณะเกษตรกรรมแบบผสมผสาน

3. ระบบเศรษฐกิจหรือระบบการผลิตและการตลาดต้องมีการปรับปรุง เนื่องจากชาวชนบทแต่ละบุคคลหรือครอบครัวมีพลังอันจำกัด ทำให้ภาวะการพึ่งตนเองอ่อนมาก จึงควรร่วมกันผลิต ร่วมกันวางแผนว่าจะทำอะไร จะใช้ผลผลิตไปทางไหน ส่วนหนึ่งคงต้องจุนเจือกันเอง บางส่วนต้องขายเพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ต้องการแต่เราทำเองไม่ได้ สิ่งเหล่านี้ต้องวางแผนให้รัดกุม มีองค์กรเศรษฐกิจที่เข้มแข็งในระดับชนบท รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนในการผลิตและการตลาด เพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการจากภายนอกอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการมีองค์กรเศรษฐกิจที่เข้มแข็งในระดับชนบท คือ “สหกรณ์เอนกประสงค์”

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง จึงสรุปได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับปัญหาหนี้สินของเกษตรกร การลดละอขายมุขในแต่ละครัวเรือน การลดการใช้สารเคมี การทำการผลิตเพื่อบริโภค ไม่ใช่เพื่อขายและพยายามใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม สิ่งเหล่านี้สามารถช่วยลดภาระหนี้สินเกษตรกรได้ นอกจากนี้การรวมกลุ่มเกษตรกรในการต่อรองราคาผลผลิต ช่วยให้มีอำนาจในการต่อรองเรื่องราคาผลผลิตมากขึ้น และการรวมกลุ่มเพื่อสร้างอาชีพเสริมนอกภาคเกษตรยังช่วยลดปัญหาหนี้สินได้

2.4 แนวคิดว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน

การพัฒนาแบบยั่งยืน มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า Sustainable Development ซึ่งเป็นแนวคิดการพัฒนาแบบองค์รวมอีกแนวหนึ่งที่มีมุ่งเน้นการพัฒนาที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ (Adams, 1990 : 14) การพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นผลมาจากแบบจำลองการพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยใช้และกอบโกยเอาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างขนานใหญ่ และก่อให้เกิดมลภาวะในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยรวมอย่างรุนแรง ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องแสวงหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนา โดยมีข้อเสนอว่าการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก การพัฒนาต้องไม่เป็นการทำลายสิ่งแวดล้อม

การประชุมสหประชาชาติที่ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมมนุษย์ (The United Nations Conference on the Human Environment) ที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดนเมื่อปี ค.ศ. 1972 ถือเป็นการประชุมที่สำคัญที่เป็นผลทำให้โลกหันมาสนใจในปัญหาเรื่องการพัฒนาที่สิ่งแวดล้อม ผลของการประชุมก็ไม่ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมถึงแนวทางใหม่ในการพัฒนา เป็นแต่เพียงชี้ให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกที่สามว่า การพัฒนาจำเป็นต้องดำเนินควบคู่ไปกับการปกป้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ต่อมาในปี ค.ศ. 1980 ก็ได้มีความพยายามในการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบยั่งยืนขึ้นมาเรียกว่า ยุทธศาสตร์ว่าด้วยการอนุรักษ์โลก หรือ The World Conservation

Strategy โดยมีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ การธำรงรักษาสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และการพัฒนาแบบยั่งยืนที่คำนึงถึงระบบนิเวศเป็นสำคัญ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อความยั่งยืนนี้ เป็นยุทธศาสตร์ที่ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกี่ยวกับความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ และวิธีจัดการกับสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืนได้ ซึ่งมีแนวทางดำเนินการที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการดำเนินการตามแนวคิดที่จะสร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศตามธรรมชาติ
2. ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนและสังคม
3. กำหนดมาตรการป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อม
4. การใช้เทคโนโลยีการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม
5. การให้ประชาชนและชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตลอดระยะเวลา 40 ปีของการพัฒนาประเทศไทย โดยเจริญรอยตามแนวคิดเศรษฐกิจศาสตร์กระแสหลัก คือ การแข่งขันเสรี การผลิตเพื่อการส่งออก ภายใต้แนวคิดนี้ได้ก่อให้เกิดระบบทุนนิยม เน้นความเป็นปัจเจกชนและวัตถุนิยม มีการแสวงหาวัตถุไม่มีที่สิ้นสุดและกอบโกยส่วนเกินให้ได้มากที่สุด เกิดการทุจริตฉ้อฉลและเกิดวัฒนธรรมบริโภคอย่างไร้ขอบเขต ได้ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบกับประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่เป็นเกษตรกรผู้ยากจน นอกจากนี้การดำเนินการพัฒนาที่สนับสนุนอุตสาหกรรมส่งออก ยังผลให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างภาครัฐและภาคธุรกิจ กับชาวบ้านอย่างกว้างขวาง โครงการพัฒนาของรัฐได้เข้าไปรุกราน แย่งชิงทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของชุมชนชาวไร่ชาวนาอย่างกว้างขวาง ผลกระทบที่กล่าวมานี้เกิดจากการพัฒนาที่ขาดสมดุลระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม และแนวคิดระบบปัจเจกชนนิยมและระบบกรรมสิทธิ์เอกชนแตกต่างจากระบบคิดของชาวบ้าน ซึ่งเป็นระบบชุมชนอย่างสิ้นเชิง ประชาชนจึงถูกผลักดันให้รับระบบคิดใหม่ที่มีจุดหมายเพื่อผลประโยชน์ทางวัตถุ และกำไรสูงสุดเป็นหลักแทนความมีน้ำใจไมตรี และความช่วยเหลือเกื้อกูล ความเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งเป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตของชาวไทยแต่ดั้งเดิมมา การพัฒนากระแสหลักนี้เป็นการพัฒนาแบบแยกส่วนที่ขาดความเชื่อมโยงและความยั่งยืน เพราะไม่ได้ก่อให้เกิดความสุขสมบูรณ์ที่แท้จริงของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ จากความล้มเหลวของการพัฒนาตามกระแสหลักดังกล่าว ประเทศไทยจึงจำเป็นต้องปรับกระบวนการทัศน์ในการพัฒนาประเทศ ต้องแสวงหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนา

อย่างยั่งยืน โดยคำนึงถึงความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ และทำให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ในทุกระดับ ลดการพึ่งพาจากภายนอกและต้องกลับมาอยู่ในองค์ความรู้ทางพุทธศาสนา ลดละอบายมุข และควรใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิต รู้จักพอเพียง บริโภคอย่างมีเหตุผล มีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เปลี่ยนจากวิถีการผลิตเพื่อขายเป็นผลิตเพื่อบริโภค โดยวิถีเกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ และต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศน์ควบคู่กันไป เนื่องจากมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์ ซึ่งทั้งหมดนี้ถือเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่แท้จริง ดังนั้น ถ้าเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย สามารถปรับเปลี่ยนมาดำเนินชีวิตตามแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ก็จะมีความสุข รู้จักพอเพียงและสามารถลดภาระหนี้สินจนในที่สุดก็สามารถปลดหนี้สินได้

2.5 แนวคิดบทบาทสตรีกับการพัฒนา

การประชุมเชิงปฏิบัติการของกองทุนประชากรสหประชาชาติ เรื่อง Gender, Population and Development ในปี ค.ศ. 1996 ได้จำแนกให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนสำหรับความหมายของคำว่า Sex และคำว่า Gender ซึ่งปกติในภาษาไทยมักใช้คำว่า “เพศ” แทนความหมายให้แก่สองคำนี้มาตลอด

คำว่า Sex หมายถึง เพศที่กำหนดขึ้นโดยธรรมชาติ และเป็นข้อกำหนดทางสภาวะชีววิทยา ซึ่งเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ใ้บุคคลเกิดมา มีเพศเป็นหญิงหรือเป็นชาย มีหน้าที่ในการให้กำเนิด (Reproductive Function) และมีบุคลิกภาพที่แตกต่างกัน อาทิเช่น มนุษย์เพศหญิงเท่านั้นที่สามารถตั้งครรรภ์และคลอดบุตรได้ ขณะที่มนุษย์เพศชายจะมีส่วนในการให้กำเนิดโดยเป็นผู้ผลิตอสุจิที่จะผสมกับไข่จากเพศหญิงในการก่อกำเนิดทารก

ส่วนคำว่า Gender นั้นหมายถึง เพศที่ถูกกำหนดโดยเงื่อนไขทางสังคมหรือวัฒนธรรม ให้แสดงบทบาทหญิงหรือบทบาทชาย ดังนั้น เพศที่ถูกกำหนดโดยสังคมนี้ จึงอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาวะการณ์และเงื่อนไขของสังคมที่เปลี่ยนไป เช่น สตรีอาจต้องเข้ามารับภาระต่าง ๆ ซึ่งเคยเป็นงานของชาย และชายอาจรับบทบาทการดูแลบ้านเรือน เลี้ยงบุตร ซึ่งเคยเป็นหน้าที่ของสตรี บทบาททางสังคมเหล่านี้เป็นสิ่งที่บุคคลได้เรียนรู้ผ่านแหล่งต่าง ๆ มาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งกลายเป็นแนวคิดที่ปลูกฝังลึกซึ้งในตัวของคนคนนั้น ๆ บทบาทเพศทางสังคม (Gender Roles) ในลักษณะนี้ จึงแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมแต่ละวัฒนธรรม นอกจากนี้บทบาทของแต่ละเพศที่สังคมกำหนด ยังมีความหมายเกี่ยวพันไปถึงโอกาสที่แต่ละบุคคลสามารถเข้าถึงได้ใช้ และควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ เพราะมีสิทธิ มีอำนาจ มีความรับผิดชอบ และถูกคาดหวัง

จากสังคมต่างกันไป ที่สำคัญ ก็คือ บทบาทเพศที่สังคมกำหนดได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมาก ต่อสถานภาพของหญิงและชายในสังคมนั้น ๆ

สำหรับความแตกต่างด้านบทบาทหน้าที่ของแต่ละเพศนั้น โคทม อาริยา ได้แสดง ลงความเห็นไว้ในบทความ เรื่องแนวคิดในการพัฒนาสตรี ที่จัดประชุมเมื่อ พ.ศ. 2527 โดยสรุป ได้ดังนี้ (โคทม อาริยาม. 2527 : 6)

“ชายและหญิงมีความแตกต่างกันในด้านบทบาทหน้าที่ มีความแตกต่างกันใน ด้านพฤติกรรม โลกทัศน์ ความโน้มเอียง ความคาดหวัง ทศนคติ อารมณ์ อุปนิสัย ฯลฯ ในขณะที่เดียวกัน ชายและหญิงก็มีบทบาทหน้าที่และลักษณะที่เหมือนกันอย่างมากด้วย หากแต่ ความแตกต่างระหว่างเพศจะไม่คงที่ แต่จะแปรเปลี่ยนไปตามวัยและพัฒนาการของชีวิตของ บุคคลนั้น ๆ นอกจากนี้ มีชายและหญิงจำนวนมากซึ่งมีบทบาทและหน้าที่ที่ไม่เป็นไปตาม บรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความแตกต่างของบทบาทระหว่างเพศมิใช่เรื่อง ตายตัว ความแตกต่างระหว่างเพศเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ และการอบรม เลี้ยงดู ความแตกต่างด้านบทบาทหน้าที่ ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากปัจจัยทางพันธุกรรมและ ทางวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันอย่างซับซ้อน ซึ่งส่งผลให้เกิดความแตกต่างทางสถานภาพ ชายมักมีสถานภาพที่ได้รับความเคารพเหนือกว่าเกือบเสมอไป โดยมีข้อยกเว้นบ้างเพียงเล็กน้อย”

ปัจจุบันทั้งชายและหญิงทำงานนอกบ้าน ในขณะที่ฝ่ายหญิงเมื่อกลับบ้านแล้วยังต้อง ดูแลเรื่องลูกและทำงานบ้านเหมือนเดิม นับว่าเป็นการเพิ่มภาระอย่างมากให้แก่สตรี ดังนั้น ในการพัฒนาสตรี จึงน่าจะหาแนวทางที่จะพัฒนาในเรื่องต่อไปนี้

1. ศักยภาพของสตรีในการใช้ชีวิตในชุมชนมากขึ้น และแยกตัวอยู่ในบ้านน้อยลง
2. ศักยภาพของสตรีที่จะทำงานสร้างสรรค์ แทนที่จะเป็นงานจำเจและแปลกแยก
3. ศักยภาพของสตรีที่จะมีจิตสำนึกแบบวิเคราะห์วิจารณ์มากกว่าจะมีจิตสำนึกที่ถูก มอมเมาหรือครอบงำ และ
4. ศักยภาพที่จะมีชีวิตเพศที่สมบูรณ์

จากบทบรรยายของ สุธีรา ทอมสัน (2539) เกี่ยวกับการวิเคราะห์บทบาทเพศแนวใหม่ กับการพัฒนา (Gender Analysis and Development หรือ GAD) ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดในเรื่องนี้ มีจุดเริ่มมาจากกระบวนการสตรีนิยม (Feminist Movement) ที่เริ่มขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 เพราะเกิดจากความตระหนักว่าปัญหาของสตรีมักถูกมองว่าเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากเพศทาง ธรรมชาติ (Sex) มากกว่าเป็นผลจากการกำหนดบทบาทโดยสังคมและวัฒนธรรม (Gender) ดังนั้นแนวทางวิเคราะห์แบบ Gender Analysis and Development หรือ GAD จึงให้ความสนใจ

ประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเพศ (Gender Relations) มากกว่าจะให้ความสนใจ ปัญหาสตรีที่มีแนวคิดพื้นฐานมาจากเพศทางธรรมชาติ (Sex) โดยมีแนวคิดสำคัญสรุปได้ดังนี้

งานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรีที่เป็นมาในอดีต มักให้ความสนใจเรื่องความต้องการ พื้นฐานของสตรีเป็นหลัก และพยายามแสวงหาแนวทางในการปรับปรุงเงื่อนไข (Conditions) ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิภาพสตรี เช่น การปรับปรุงด้านสุขอนามัย การเพิ่มรายได้ การฝึกอบรมเพิ่มเติม แต่มักไม่ค่อยเน้นประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับฐานะ (Position) ของสตรี ที่เป็นอยู่ในสังคม

ดังนั้น ในการวิเคราะห์ของ GAD จึงพยายามจำแนกความแตกต่างระหว่าง “เงื่อนไข” และ “ฐานะ” ของสตรีอย่างชัดเจน เพื่อเป็นแนวทางส่งเสริมสตรีในกระบวนการพัฒนา โดยที่ “เงื่อนไข” ของสตรีส่วนใหญ่มักจะหมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องกับสถานะด้านวัตถุ (Material State) ของสตรีขณะนั้น เช่น ความยากจน การขาดการศึกษา การรับภาระงานที่หนักเกินไป ขณะที่ “ฐานะ” ของสตรีมักจะหมายถึง ฐานะสตรีด้านสังคม การเมือง หรือเศรษฐกิจ เมื่อเปรียบเทียบกับฐานะของชาย ซึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ แนวทางนี้ต้องการตรวจสอบศักยภาพหรือผลกระทบที่เกิดขึ้นจริงที่มีต่อบุคคลแต่ละคน แต่ละกลุ่มในสังคม

แนวคิด GAD เน้นว่า จำเป็นต้องพิจารณาโครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสตรี ที่นอกเหนือไปจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของสตรี เพราะว่าตามข้อเท็จจริงแล้ว สตรีมีความต้องการและมีผลประโยชน์อยู่สองเรื่องใหญ่ ๆ คือ 1) ความจำเป็นและความต้องการพื้นฐาน (Practical Needs) อาทิ ความต้องการอาหาร การมีสุขภาพอนามัยดี การได้รับการศึกษาและการฝึกอบรม และ 2) ผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินการตามยุทธวิธี (Strategic Interests) ซึ่งหมายถึง การปรับปรุงแก้ไขฐานะ และการเสริมพลังอำนาจให้แก่สตรี ทำให้สตรีได้รับโอกาสมากขึ้น สามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ มากขึ้น และสามารถเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และมีการพัฒนาได้เท่าเทียมกับชายมากขึ้น ดังนั้น แนวทางของ GAD จึงเน้นด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงด้านความสัมพันธ์ระหว่างเพศ โดยที่คาดว่าจะการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้จะช่วยให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาได้ดีขึ้น

ดังนั้น แนวทางปฏิบัติเพื่อปรับปรุงสถานภาพสตรีควรมีดังต่อไปนี้

1. การสร้างระบบหรือแนวทางใด ๆ ก็ตามที่จะช่วยให้สตรีเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกด้าน
2. ส่งเสริมให้สตรีได้รับการศึกษา การพัฒนาทักษะและการได้ทำงาน

3. ยกเลิกการกีดกันหรือการเลือกปฏิบัติกับสตรีในทุกรูปแบบ และในสถานที่ทำงานและรวมทั้งให้สตรีสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมควบคุมทรัพย์สิน ทรัพยากรต่าง ๆ

4. ควรมีมาตรการล้มเลิกระบบการเอาัดเอาเปรียบ การทำร้าย การทารุณต่อสตรีวัยรุ่น และเด็กหญิง

5. การพัฒนามาตรการต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงสถานภาพของสตรี ควรต้องคำนึงภาระต่าง ๆ ที่สตรีต้องรับผิดชอบภายในบ้าน เวลาที่สตรีต้องใช้หรือถูกเรียกร้องจากบุคคลอื่น และภาระอื่น ๆ

6. อาจจำเป็นต้องมีมาตรการทางกฎหมาย แผน และแนวทางปฏิบัติการที่จะช่วยให้คนทั้งสองเพศทำงานร่วมกันอย่างราบรื่น

ในสังคมไทยปัจจุบัน บทบาทของสตรีเป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นกว่าสมัยก่อน สังคมเปิดโอกาสให้สตรีแสดงบทบาทมากขึ้น ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป มีส่วนบังคับให้สตรีจำนวนมากต้องออกไปทำงานนอกบ้าน เพื่อช่วยเหลือฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ปัจจุบันแรงงานหญิงได้มีบทบาทสำคัญในทางเศรษฐกิจพอ ๆ กับแรงงานชาย และนับวันแรงงานหญิงที่เข้าสู่กำลังแรงงานยิ่งเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการเร่งพัฒนาประเทศทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต

จากการศึกษาเรื่อง “ภาวะการมีงานทำของสตรีชนบทในประเทศไทย” ของกรมแรงงาน พ.ศ. 2519 พบว่า หญิงในชนบทในวัย 11-19 ปี ซึ่งควรอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน เข้าสู่กำลังแรงงานมากกว่าหญิงในวัยเดียวกันที่อยู่ในเมือง เนื่องจากไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อในชั้นการศึกษาที่สูงขึ้นไป จึงเข้าสู่กำลังแรงงานทันที ซึ่งมีจำนวนถึงร้อยละ 23.1 ของหญิงที่อยู่ในกำลังแรงงานในชนบททั้งหมด และจากรายงานนี้ยังชี้ให้เห็นว่า หญิงชนบทที่มีอายุมากออกจากกำลังแรงงานเร็วกว่าชาย หญิงที่ทำงานในชนบทส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรร้อยละ 70.2 ส่วนการใช้เวลาในการทำงานของหญิงชนบทที่ทำงานด้านเกษตรกรรมและการผลิต ร้อยละ 51.8 ใช้เวลาในการทำงานมากถึงสัปดาห์ละ 1140.50 ชั่วโมง และนอกจากนี้หญิงที่ทำงานในชนบทเป็นผู้ทำงานช่วยธุรกิจของครอบครัว โดยไม่ได้รับค่าจ้างมากที่สุดถึงร้อยละ 56.3 จากข้อมูลการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี 2511/12 พบว่า แรงงานในภาคเกษตรกรรมที่ทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้างนั้น เป็นหญิงถึง 2 ใน 3

จากรายงานของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2524) กล่าวไว้ว่า เมื่อนับชั่วโมงทำงานแล้ว แรงงานหญิงในภาคเกษตรมีชั่วโมงทำงานมากกว่าชายถึงวันละอย่างน้อย 4 ชั่วโมง แม้ว่าชายจะทำงานในไร่นาเป็นจำนวนมากกว่าหญิง แต่เมื่อรวมงานบ้านด้วยแล้วหญิงทำงานถึง 10.5 ชั่วโมงต่อวัน (หรืออย่างน้อยอาทิตย์ละ 59 ชั่วโมง) ในขณะที่ชายทำเพียง 6.3 ชั่วโมงต่อวัน

ถ้าเทียบสัดส่วนกันแล้ว หญิงทำงานในไร่นาคิดเป็นร้อยละ 71 ของที่ชายทำ แต่เมื่อดูจากการทำงานทั้งหมดแล้ว ชายทำงานเพียงประมาณร้อยละ 60 ของที่หญิงทำเท่านั้น

รายงานเดียวกันของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร ชี้ว่าหญิงเป็นผู้ควบคุมการเงินของครอบครัว เนื่องจากการสำรวจ พบว่า ครอบครัวที่ภรรยาเป็นผู้ควบคุมการเงินของครอบครัวและเก็บเงินสด มีจำนวนมากกว่า แต่สิ่งที่น่าสงสัย ก็คือ การตัดสินใจในการใช้จ่ายเงินที่มีใช้การเงินประจำวัน ซึ่งมีตัวเลขจำนวนน้อยและค่อนข้างแน่นอนตายตัวขึ้นอยู่กับใคร เพราะถึงแม้จะเป็นผู้เก็บเงินสด ก็ได้หมายความว่า จะมีอำนาจในการใช้เงินนั้น ในกรณีที่เก็บเงินฝากธนาคาร ซึ่งจะใช้ชื่อของสามีเป็นส่วนใหญ่ภรรยาก็เป็นฝ่ายเก็บสมุดเช่นกันแม้ไม่มีอำนาจใช้ จึงอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าการเก็บรักษาถือเป็นภาระหน้าที่อย่างหนึ่งของภรรยาที่จะต้องทำให้ครอบครัวและสามีมีส่วนอำนาจในการตัดสินใจใช้เงินนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ประเด็นเรื่องบทบาทชายหญิงมีส่วนสำคัญและเชื่อมโยงกับปัญหาหนี้สินของเกษตรกร รายละเอียดอย่างมาก เนื่องจากการวิเคราะห์ปัญหาตามแนวคิดนี้ จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงและชายในการเข้าถึงทรัพยากร การจัดการทรัพย์สิน การตัดสินใจในการใช้จ่ายเงิน โอกาสในการพัฒนาตนเองของสตรี บทบาทสตรีในการผลิตและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการมีส่วนร่วมของทั้งชายและหญิงในการหาทางออกเพื่อแก้ไขหรือแบ่งเบาภาระหนี้สินในระดับครัวเรือน ในการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ในระดับชุมชนนั้น ยังต้องคำนึงถึงความเสมอภาคของชายและหญิงในกระบวนการทำงานร่วมกัน ทุกขั้นตอน เช่น การวางแผนนโยบายของแต่ละกลุ่ม การวางแผนการดำเนินงาน การวางแผนการใช้จ่ายเงิน และการจัดสรรผลประโยชน์ในกลุ่มอย่างเป็นธรรม ฯลฯ การนำบทบาทชายหญิงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมไทยนั้น ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างยั่งยืน

2.6 แนวคิดทุนทางสังคม

“ทุนทางสังคม” เป็นศัพท์ใหม่ที่เพิ่งมาเริ่มใช้กันในวงการสังคมศาสตร์ ในระยะยี่สิบปีที่ผ่านมา และเป็นศัพท์ที่ใช้กันโดยมีหลากหลายความหมาย เพราะเหตุว่า “ทุนทางสังคม” เป็นศัพท์ใหม่ยังไม่ถูกฝึกฝนจนเป็นแนวความคิดที่คมชัด สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์คำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับสังคมได้ให้เป็นที่เข้าใจและยอมรับในวงกว้าง

อัมมาร สยามวาลา (2544 : 2-3) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทุนทางสังคม” คือ ความไว้วางใจกันที่เกิดขึ้นในหมู่คนที่ทำงานร่วมกัน และแบ่งปันทรัพยากรที่ใช้ร่วมกัน และ

แบ่งปันประโยชน์ที่ได้มาเหล่านี้อย่างเป็นทางการ ความเป็นธรรมที่ว่านี่เป็นความเป็นธรรมในกรอบ และความเข้าใจร่วมกันของสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ ชุมชนที่มีความหวาดระแวงซึ่งกันและกันก็จะมีทุนทางสังคมในระดับที่ต่ำ สังคมที่มีทุนทางสังคมในระดับต่ำจะขาดความสามารถในการริเริ่มทำกิจกรรมใหม่ ๆ หรือจะแก้ปัญหาใหม่ ๆ ที่มากระทบกระทั่งสังคมนั้น ๆ ได้

ทุนทางสังคมนั้นน่าจะเป็นของชุมชนหรือของส่วนรวม เพราะถ้ามีทุนทางสังคมเพิ่มขึ้น สังคมนั้น ๆ จะสามารถทำให้ชุมชนโดยรวมทำกิจกรรมร่วมกันโดยมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นได้ เป็นประโยชน์แก่ทุกคนมิใช่แก่คนใดคนหนึ่ง แต่พึงเป็นที่เข้าใจว่าสมาชิกของสังคมบางคนอาจมี โอกาส “เข้าถึง” หรือได้ประโยชน์จากทุนทางสังคมแตกต่างจากคนอื่น

ทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากการมีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทุนโดยทั่วไปนั้นยิ่งใช้ก็ยิ่งเสื่อมลง แต่การนำเอาทุนทางสังคมมาใช้ นั่น ยิ่งใช้สังคมก็ยิ่งเข้มแข็งขึ้น การมีทุนทางสังคมมากหรือน้อยเกิดจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่อาจต้องใช้เวลา ในสังคมไทยมีกลไกอีกประเภทหนึ่งที่มีองค์ประกอบที่เป็นทุนทางสังคม นั่นคือ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ทุนทางสังคมที่แฝงอยู่ในระบบอุปถัมภ์นั้น ก็เกิดจากความไว้วางใจที่มีระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ที่ได้รับการอุปถัมภ์

เลวี พงศ์พิศ (2544 : 1-2) กล่าวถึง แนวคิดทุนทางสังคมไว้ว่า เราต้องกลับไปหาว่าเรามีทุนอะไรอยู่บ้างในชุมชน ซึ่งทุนนี้รวมถึงสวน ต้นไม้ ผู้รู้ ภูมิปัญญา กลุ่มต่าง ๆ เงินทุน กองทุน น้ำ ทรัพยากร ความเป็นพี่เป็นน้อง ความไว้วางใจกัน ฯลฯ สิ่งสำคัญ คือ ชุมชนต้องค้นหาทุนทางสังคมของตัวเองให้พบ ต้องรู้และเข้าใจเรื่องของตัวเอง รู้ปัญหา รู้จักทุน รู้จุดแข็ง จุดอ่อน ระบายระบายของตัวเอง หลังจากเมื่อชาวบ้านเริ่มค้นหาทุนที่เขามีอยู่ แล้วก็ทำเป็นฐานข้อมูลสำหรับการเรียนรู้เพื่อให้รู้จักตนเอง คือ การทำ “แผนแม่บทชุมชน” ซึ่งทั้งหมดนี้จะเป็นระบบเศรษฐกิจใหม่หรือเศรษฐกิจจากหญ้า คือ ชาวบ้านเป็นผู้ผลิต แปรรูป และจัดการผลผลิตด้วยตัวเอง ทำธุรกิจชุมชนให้ยั่งยืน ตัวอย่างชุมชนคีรีวงศ์ทางภาคใต้ หมู่บ้านแห่งนี้เคยเป็นหมู่บ้านที่ประสบอุทกภัย น้ำพัดพาทุกอย่างไปหมดแม้แต่บัญชีออมทรัพย์ที่ชาวบ้านทำกันไว้ หลักฐานของเงินจำนวนนับล้านบาทสูญหาย ทั้งบัญชีเงินกู้ บัญชีเงินฝาก ซึ่งเป็นหนึ่งในร้อยละของชุมชนภาคใต้ที่ชี้ให้เห็นว่าชุมชนพึ่งตนเองได้ กลุ่มออมทรัพย์ของที่นี่สร้างขึ้นมาจากทุนทางสังคมไม่ใช่ด้วยเงิน ทำให้พวกเขาอกอบบัญชี ทั้งเงินกู้เงินฝากขึ้นมาใหม่ได้ด้วย ความซื่อสัตย์ ความไว้นื้อเชื่อใจและความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จากประสบการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีค่ามากกว่าเงินทองได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคม พอสรุปได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับปัญหาหนี้สินของเกษตรกร เนื่องจากการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อการสร้างอาชีพให้ชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีความเอื้ออาทร และช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชน มีการนำทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคลมาใช้ ซึ่งถือเป็นการนำทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่ม และสามารถช่วยบรรเทาปัญหาหนี้สินลงได้ระดับหนึ่ง

2.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่าภูมิปัญญา ก็คือ ฝนความรู้ของปวงชนในสังคมนั้น ๆ และโดยสังคมนั้น ๆ ฉะนั้น ปวงชนในสังคมนั้นย่อมรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจร่วมกัน และประพฤติร่วมกัน รวมเรียกกันว่า “ภูมิปัญญา” ภูมิปัญญาเปรียบเสมือนแม่บทในการดำเนินชีวิตของสังคม ซึ่งรวมถึงวิถีชีวิต ระเบียบปฏิบัติตนในสังคมนั้น ๆ และรวมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจด้วย ฉะนั้น ภูมิปัญญาชาวบ้าน น่าจะหมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา ทั้งทางตรง คือ ประสบด้วยตนเองหรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมเหล่านี้ เรายกกันเรียกว่าภูมิปัญญา หากแต่ภูมิปัญญานั้นไม่ได้หมายถึงเพียงการศึกษาอดีต ความคิดของคนในอดีตอย่างหยุดนิ่ง แต่หมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ และประสบการณ์ใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดทางเลือกใหม่ นั่นคือ ภูมิปัญญายุคหนึ่งสมัยหนึ่ง ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาความรู้ของสังคม นอกจากนี้ภูมิปัญญา ยังหมายถึงประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การเอาควายมาใช้ช่วยในการไถนา การรู้จักนวดข้าว การรู้จักนวดข้าวโดยการใช้ควาย สิ่งเหล่านี้ก็เป็นภูมิปัญญา รู้จักสานกระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องใช้ไม่สอยในชีวิตประจำวัน ฯลฯ

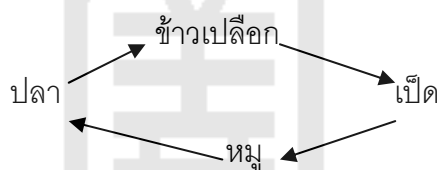
ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ดังนี้

“ในประเทศใดประเทศหนึ่ง หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีประวัติมายาวนาน จะต้องมีการปรีชาญาณแห่งชาติหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงทำให้สืบทอดความเป็นประเทศหรือชุมชนได้”

“ภูมิปัญญานี้มันเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มันเชื่อมโยงกันไปหมด มันไม่แยกกันเป็นวิชาแบบที่เราเรียน ฉะนั้น วิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการใช้จ่าย เกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรม มันจะผสมกลมกลืน เชื่อมกันบางที่แยกไม่ออก”

“ภูมิปัญญาชาวบ้านต่างจากองค์ความรู้ที่พวกเรามี ตรงที่พวกเรามีหนังสือ ทฤษฎี ความรู้อยู่มากมาย อ้างอิงได้เป็นภูมิปัญญา แต่ภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านขั้นตอน 3 อย่างตามหลักพุทธศาสนา คือ ปรีชาติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ”

อเนก นาคะบุตร ได้รวบรวมบทเรียนการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองไว้ดังนี้จากบทเรียนของ มหาอยู่ สุนทรชัย ตลอดช่วง 30 กว่าปีที่ยึดมั่นทำการเกษตรผสมผสาน โดยยึดหลักผสมผสานระหว่างการปลูกพืชกับการเลี้ยงสัตว์ให้สัมพันธ์ในพื้นที่เดียวกันให้เกิดคุณประโยชน์ต่อกัน ผสานต่อสิ่งที่เหลือใช้จากพืชและสัตว์อย่างต่อเนื่องครบวงจร จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการเลี้ยงชีวิตพืชและสัตว์พร้อมกัน ดังที่มหาอยู่ได้พัฒนางานการเกษตรผสมผสานรูปแบบหนึ่งเป็นตัวอย่าง โดยมหาอยู่กล่าว “ข้าวเปลือกถ้าราคาตกอย่าขาย ให้นำไปใช้เลี้ยงเป็ดไก่ มูลเป็ดไก่ใช้เป็นปุ๋ย ไข่ขาย เหลือจากใช้จ่ายซื้อหมูมาเลี้ยง 2 ตัว ตัวผู้ 1 ตัวเมีย 1 ตัว ตัวเมียผสมพันธุ์ ตัวผู้ขาย เอาซื้อหมูไปให้ปลากิน ฉี่หมูใช้รดต้นไม้ มูลของปลา (ซีเลน) สูบเอาไปใส่नाข้าวต่อ”

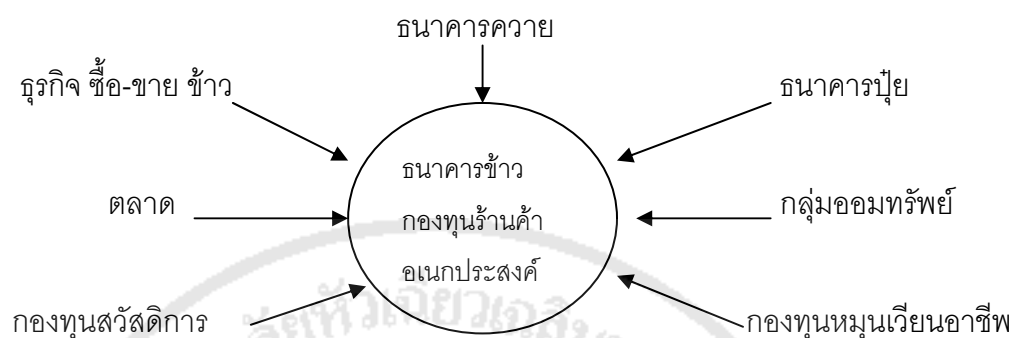
ผลที่ตามมา คือ การฟื้นฟูและอนุรักษ์ “ระบบนิเวศวิทยาท้องถิ่น” ในระดับครัวเรือน ส่งผลถึงระดับชุมชนได้ในระดับหนึ่ง โดยมีต้นทุนที่ต่ำกว่าการปลูกป่าไม้โตเร็วหรือการเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งได้ประโยชน์ด้านเดียวดังประสบการณ์ที่ผ่านมา

บทเรียนการทำเกษตรผสมผสานของมหาอยู่ ได้ยืนยันว่าระบบเศรษฐกิจของการเกษตรแบบนี้ มุ่งเน้นเพื่อ “มีกินมีใช้ เหลือจึงขาย” เป็นหลัก ต้องรู้จักวางแผนให้เหมาะสมกับสภาวะของโลกปัจจุบันและอนาคต ให้สอดคล้องกับดินฟ้าอากาศและกำลังงาน กำลังทรัพย์ที่ตนมีอยู่ การทำนาไม่ใช่ทำนาแต่อย่างเดียว ต้องรู้จักวางแผนให้มีอาชีพรอง กล่าวคือ

1. อาชีพหลัก – ปลูกข้าว
2. อาชีพรอง – ทำสวน ไม้ยืนต้นและพืชล้มลุก
3. อาชีพเลี้ยงสัตว์ – ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ

ให้หมุนเวียน มีรายได้ หรือลดรายจ่ายรองรับได้ตลอดทั้งปี ตลอดทุกฤดูกาล เมื่อระดับครอบครัวมีหลักประกันพื้นฐาน ทางด้านการมีกิน มีใช้ การจัดตั้งระบบธนาคารข้าว ธนาคารควาย ธนาคารปุ๋ย หรือกองทุนร้านค้าเอนกประสงค์ต่าง ๆ ก็จะมาเชื่อมโยงให้ชุมชน

หมู่บ้าน มีสถาบันการเงินหรือทุนหมุนเวียนแบ่งเบา ชดเชยหรือรองรับระบบเศรษฐกิจระดับหมู่บ้านกับภายนอก ซึ่งในหลายหมู่บ้านมีการเชื่อมโยงทุนต่าง ๆ ในรูป เช่น

โดยสรุปภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ สังสมและมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือประสบด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ โดยองค์ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่ช่วยให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคม

จากแนวคิดทฤษฎีกระแสหลักในการพัฒนาตามประเทศตะวันตก คือ ทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัยและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่เราใช้กันมากกว่า 40 ปีมาแล้ว พบว่าเป็นการพัฒนาที่ล้มเหลวและส่งผลกระทบต่อภาคชนบทอย่างมาก เนื่องจากผลของการพัฒนาได้ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้และทรัพยากรของสังคมอย่างไม่เป็นธรรม ช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนยิ่งนับวันจะห่างขึ้น ยิ่งพัฒนาคนจนก็ยิ่งจนลง ในขณะที่คนกลุ่มน้อย คือ คนรวยกลับรวยขึ้นทุกวัน คนจนต้องดำรงชีวิตอยู่กับสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลง ทำให้มีวิถีชีวิตและวิถีการผลิตที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม เกิดการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด เกิดความขัดแย้งในสังคมไทย ที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาเชิงนโยบายและปัญหาเชิงโครงสร้างทั้งสิ้น ภายใต้ภาวะวิกฤตดังกล่าวประกอบกับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ประเทศไทยได้มีความพยายามปรับกระบวนทัศน์ในการพัฒนาประเทศ และหาทางเลือกในการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยที่อาศัยการพึ่งพาภายนอกให้น้อยที่สุด และสามารถยืนได้ด้วยตนเองในทุกระดับ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ดังนั้น จึงมีการนำแนวคิดทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นจุดแข็งของสังคมไทย ตั้งแต่ดั้งเดิมมาใช้ในการพัฒนาชุมชน โดยเน้นหลักการพึ่งตนเอง หลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เศรษฐกิจพอเพียง การให้คุณค่ากับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น การนำภูมิปัญญาเหล่านั้น

มาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัย แล้วนำมาผลิตซ้ำเพื่อเพิ่มมูลค่าและก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจในชุมชนได้

ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการค้นหาคำตอบของสาเหตุปัจจัยต่าง ๆ และกระบวนการของการเป็นหนี้สินของเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือตอนบนว่า มีผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศตามกระแสทุนนิยมอย่างไร ทำไมเกษตรกรจึงเปลี่ยนวิถีการผลิตและเปลี่ยนแปลงค่านิยมในสังคมไทยไปเป็นแบบวัตถุนิยมและบริโภคนิยม และเข้ามาสู่การเป็นหนี้ได้อย่างไร ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดทฤษฎีที่กล่าวไปแล้วทั้งหมดข้างต้น มาเป็นพื้นฐานในการมองและวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทว่าประเด็นและปัจจัยต่าง ๆ นั้นมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันอย่างไร และทางออกของชุมชนในการแก้ปัญหาหนี้สิน โดยการใช้นโยบายทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพึ่งตนเอง การรวมกลุ่มองค์กรชุมชนและเครือข่ายต่าง ๆ จะสามารถเป็นทางออกในการแก้ปัญหาหนี้สินได้จริงหรือไม่ และอย่างไร

2.8 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.8.1 งานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาหนี้สินเกษตรกร และการประเมินผลโครงการพักหนี้เกษตรกร

1. พฤษ์ เกาถวิล (2543) ทำการศึกษาเรื่องบ่วงหนี้เกษตรกร บทวิเคราะห์สาเหตุการเป็นหนี้สินของเกษตรกรภาคเหนือ ได้สรุปเส้นทางการเป็นหนี้สินของเกษตรกรไว้ว่า มีสาเหตุสำคัญมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การเป็นหนี้สินโดยจำแนกได้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่หนึ่ง การพึ่งทลายของเศรษฐกิจแบบยังชีพได้ถูกทำลายลงจากการขยายอำนาจของรัฐ

ขั้นตอนที่สอง การพึ่งพาทุนและตลาด การเข้าสู่การผลิตในระบบตลาดชาวบ้านต้องตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบ

ขั้นตอนที่สาม การพึ่งพาแหล่งทุน เมื่อเกษตรกรไม่สามารถสะสมทุนในขณะที่ต้องใช้เงินทุนในการผลิตมากขึ้น จึงจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งเงินเชื่อเพื่อการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธ.ก.ส. ที่สร้างความเดือดร้อนแก่เกษตรกรมากขึ้น เนื่องจากเกษตรกรไม่มีความสามารถในการหารายได้มาใช้หนี้ จึงพบว่าเกษตรกรได้เป็นหนี้สะสมเพิ่มขึ้นจากการกู้มากขึ้นและอัตราดอกเบี้ยที่สูงขึ้น

ขั้นตอนที่สี่ การตกอยู่ในภาวะล้มละลาย หมดยุทธทางคดีใช้หนี้ เกษตรกรที่พอมือที่ดิน ก็ต้องขายที่ดินเพื่อใช้หนี้ หรือถูกเจ้าหนี้ยึดไป บางส่วนเป็นแรงงานรับจ้าง และเข้าสู่อาชีพ ผิดกฎหมาย

2. คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (2544) รายงานการศึกษาปัญหาหนี้สินเกษตรกร มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาสาเหตุการเป็นหนี้สินของ เกษตรกร (ในเครือข่ายสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ) เพื่อประเมินผลโครงการพักชำระหนี้เกษตรกร รายย่อย จากการศึกษา พบว่า เกษตรกรภาคเหนือกำลังประสบปัญหาหนี้สินอย่างรุนแรง เกษตรประมาณร้อยละ 80 ของหมู่บ้านเป็นหนี้สิน แต่ละครอบครัวมีหนี้เฉลี่ยประมาณ 70,000 บาท และมากกว่าครึ่งของผู้เป็นหนี้อยู่ในฐานะที่ไม่สามารถชดใช้หนี้ได้ ต้องแก้ปัญหาด้วยการ หมุนเงินโดยการกู้ยืมจากแหล่งหนึ่ง ไปใช้หนี้อีกแหล่งหนึ่ง ทำให้มีหนี้สินทบทวีคูณขึ้น

การสำรวจ พบว่า ลักษณะการเป็นหนี้สินของเกษตรกรภาคเหนือจำแนกได้ 4 ประเภท คือ 1) หนี้จากการผลิตตามปกติ (โดยไม่มีโครงการของรัฐมาส่งเสริมโดยตรง) 2) หนี้จากโครงการ ส่งเสริมของรัฐ ในภาคเหนือที่พบ ได้แก่ โครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิต (ค.ร.ป.) 3) หนี้จากโครงการส่งเสริมของสหกรณ์การเกษตร และ 4) หนี้จากโครงการพัฒนาของรัฐกระทบ ต่อการทำกิน เช่น การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรืออุทยานแห่งชาติ ทับที่ทำกิน โครงการ สร้างเขื่อนหรือโครงการจัดการน้ำขนาดใหญ่ โครงการสร้างศูนย์ราชการ ฯลฯ

สาเหตุของการเป็นหนี้สินเกษตรกร สามารถสรุปได้ว่า เกิดจากปัญหาเชิงนโยบายสอง ระดับ ระดับแรกเป็นปัญหานโยบายการเกษตรที่ส่งเสริมให้เกษตรกรเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ แต่กลับละเลยหรือมีส่วนสร้างปัญหาทำให้เกษตรกรอ่อนแอ เช่น ปัญหาการจัดการทรัพยากร ปัญหาการไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้แก่ระบบสหกรณ์การเกษตร ปัญหาการนำเกษตรกร เข้าสู่การค้าเสรีในขณะที่เกษตรกรไม่มีความพร้อม และปัญหาการบริการของสถาบันการเงิน เพื่อการเกษตรที่มุ่งแต่กำไร โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของเกษตรกร

ปัญหาในอีกระดับหนึ่ง เป็นปัญหาจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่มีลักษณะชุดรีด มูลค่าส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรม ดังปรากฏในนโยบายภาษีและการใช้จ่ายงบประมาณที่ไม่ เป็นธรรมแก่เกษตรกร นโยบายให้สิทธิพิเศษแก่ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ โดยสร้างภาระ ให้แก่ภาคเกษตรกรรม นโยบายการเปิดเสรีการเงิน การค้า และการบริการ ที่จะทำให้เกษตร ถูกดึงเข้าสู่การแข่งขันในระบบตลาดมากขึ้นในขณะที่ไม่มีความพร้อม

อนุกรรมการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรฯ ยังได้วิจัยประเมินผลโครงการพักหนี้เกษตรกร รายย่อยและได้ผลสรุปว่า เป็นโครงการที่ให้ผลสำเร็จในขั้นไม่น่าพอใจ โดยพบว่า ไม่สามารถ

บรรเทาความเดือดร้อนของผู้มีหนี้สินได้จริง กลับทำให้ผู้พักหนี้ต้องมีภาระหนี้สินมากขึ้นอีกในอนาคต โครงการนี้ยังทอดทิ้ง ไม่ให้การช่วยเหลือเกษตรกรอีกจำนวนมากที่มีปัญหาหนี้สินในขั้นวิกฤต และโครงการนี้ยังเป็นการบิดเบือนสาเหตุและหนทางแก้ปัญหานี้สินที่แท้จริง

จากการรวบรวมข้อเท็จจริง วิเคราะห์ปัญหา และการรับฟังความคิดเห็นจากเกษตรกรอย่างกว้างขวาง ทำให้สรุปแนวทางแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกรได้ 3 ประการ คือ 1) การปลดหนี้เกษตรกร โดยให้รัฐบาลรับผิดชอบชดเชยหนี้สินแทนเกษตรกรในรายที่ทำกินด้วยความสุจริต และขยันหมั่นเพียร 2) การจัดตั้งสถาบันการเงินเพื่อการเกษตรของชุมชน ที่สอดคล้องกับความต้องการและเป็นธรรมแก่เกษตรกร 3) การจัดทำแผนแม่บทและโครงการฟื้นฟูชีวิตเกษตรกรที่จะทำให้เกษตรกรที่ได้รับการปลดหนี้ไม่เป็นหนี้สินอีกต่อไป

3. พฤษ์ เกาถวิล (2544) รายงานการวิจัยประเมินผลโครงการพักหนี้เกษตรกรรายย่อย มีเป้าหมายเพื่อประเมินความสำเร็จ ตลอดจนทำความเข้าใจปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานของโครงการพักหนี้เกษตรกรรายย่อยของรัฐบาลทักษิณ โดยศึกษาในหมู่บ้านตัวอย่างคือ บ้านทุ่งพัฒนา หมู่ที่ 6 ตำบลคือเวียง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา การศึกษาพบว่าปัญหานี้สินเกษตรกร เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม โดยมีการเปลี่ยนแปลงในประเด็นสำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก นโยบายการพัฒนาของรัฐที่ขยายตัวสู่ชนบท เป็นเงื่อนไขในการเปลี่ยนวิธีการผลิตของเกษตรกรจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเชิงการค้า การผลิตแผนใหม่ ทำให้เกษตรกรเปลี่ยนจากภาวะที่สามารถควบคุมปัจจัยการผลิตได้ ไปสู่การพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นโดยไม่อาจควบคุมได้ ในขณะเดียวกันก็ไร้อำนาจต่อรองในตลาดการค้าพืชผล จนเป็นผู้ผลิตที่ขาดทุนและกลายเป็นหนี้สินพอกพูน ประการที่สอง การขยายตัวของทุนนิยมการเกษตรสู่หมู่บ้าน ทำให้เกิดการแยกชนชั้นและความสัมพันธ์เชิงชู้ดรีดภายใต้ระบบทุนนิยมที่มีลักษณะเฉพาะในช่วงหนึ่งของสังคมไทย เรียกว่า “ทุนนิยมค่าเช่า” (Rent Capitalism) โดยกลุ่มผู้ควบคุมทุนการผลิตจะหลีกเลี่ยงความเสี่ยงในการผลิต ด้วยการไม่ลงทุนทำการผลิตเองแต่จะชู้ดรีดส่วนเกินจากค่าเช่าทางเศรษฐกิจจากการให้เช่าที่ดิน การให้เงินกู้ และการเป็นพ่อค้าคนกลาง

ประการที่สาม ครัวเรือนเกษตรกรมีฐานะเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจและสังคม ที่ด้านหนึ่งต้องแบกรับภาระการผลิต อีกด้านหนึ่งต้องรับภาระเลี้ยงดูครอบครัว ในฐานะเช่นนี้ พบว่าภาวะหนี้สินเกษตรกรเป็นผลสืบเนื่องจากนโยบายของรัฐ นับจากนโยบายการเกษตรที่กำหนดให้เกษตรกรเป็นฐานของการพัฒนาประเทศ เกษตรกรจึงถูกเอาเปรียบโดยไม่ได้รับการปกป้อง

ไปจนถึงนโยบายสังคมที่ขาดแคลนสวัสดิการสังคม ช้ำร้ายยังมีแนวโน้มที่จะปล่อยให้เกษตรกร
รับภาระค่าใช้จ่ายสูงขึ้นในการดูแลตัวเอง

ข้อค้นพบในการศึกษา การวิจัยนี้ประเมินผลโครงการพักหนี้เกษตรกรรายย่อยของ
รัฐบาลว่า เป็นโครงการที่ล้มเหลว เนื่องจากการมีสมมุติฐานในการแก้ไขปัญหาที่ผิดพลาด
นับจากปัญหาการกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่จะได้รับการช่วยเหลือ ปัญหาความเข้าใจภาวะหนี้สิน
ของเกษตรกร ตลอดจนปัญหาของโครงการต่อเนื้อที่ที่จะแก้ไขหนี้สินของเกษตรกรอย่างถาวร
ในที่สุดแล้วโครงการพักหนี้เกษตรกรรายย่อยจึงไม่มีสาระในการแก้ไขปัญหาเกษตรกร
เป็นแต่เพียงเครื่องมือปิดเบือนสาเหตุและแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร และเป็น
เพียงเครื่องมือทางการเมืองเพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่มเท่านั้น

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการเป็นหนี้สินของเกษตรกร
ภาคเหนือ นั้น สามารถสรุปให้เห็นภาพรวมได้ว่า สาเหตุสำคัญของการเป็นหนี้สินของเกษตรกร
เกิดจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ซึ่งถือเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้
เกษตรกรต้องเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบยังชีพมาสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ ต้องใช้ทุนในการผลิตสูง
ต้องพึ่งพาทุนและตลาดภายนอก เกษตรกรต้องพึ่งแหล่งสินเชื่อเพื่อการผลิตจากธนาคารเพื่อ
การเกษตร (ธกส.) และแหล่งเงินกู้อื่น ๆ นโยบายการอุดหนุนมูลค่าส่วนเกินจากภาคเกษตร
เพื่อรองรับภาคอุตสาหกรรม นโยบายการเปิดเสรีทางการเงินและการค้า ทำให้เกษตรกรต้อง
ถูกดึงเข้าสู่ระบบการแข่งขันในตลาดในขณะที่ไม่มีความรู้และความพร้อม เกษตรกรต้อง
แบกรับภาระการผลิตและการถูกเอาเปรียบโดยไม่ได้รับการปกป้อง ในขณะที่นโยบายสังคม
ยังขาดแคลนสวัสดิการสังคมในการรองรับและช่วยเหลือเกษตรกร ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้
เกษตรกรต้องประสบปัญหาหนี้สินอย่างรุนแรง เกษตรกรประมาณร้อยละ 80 ของหมู่บ้าน
ต้องเป็นหนี้สิน ซึ่งลักษณะการเกิดหนี้สินเหล่านี้เกิดจากการผลิตตามปกติ โครงการส่งเสริมของ
ภาครัฐและหนี้ที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐที่กระทบต่อการทำกิน ดังนั้น เกษตรกร
จึงแก้ปัญหาด้วยการหมุนเงินโดยการกู้ยืมจากแหล่งหนึ่ง เพื่อไปใช้หนี้อีกแหล่งหนึ่งทำให้เกิด
มีหนี้สินทวีคูณ บางรายต้องล้มละลายไม่สามารถใช้หนี้ได้จึงต้องขายที่ดินเพื่อใช้หนี้และ
กลายเป็นแรงงานรับจ้าง หรือบางรายต้องเข้าสู่อาชีพที่ผิดกฎหมาย

ส่วนการวิจัยเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการพักชำระหนี้เกษตรกรรายย่อย 3 ปี
ตามนโยบายรัฐบาลทักษิณที่เริ่มใช้ตั้งแต่ 2544 พบว่า เป็นโครงการที่ล้มเหลว เนื่องจาก
มีสมมุติฐานในการแก้ไขปัญหาที่ผิดพลาด ไม่สามารถบรรเทาความเดือดร้อนได้จริง แต่กลับ
ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินเพิ่มขึ้นในอนาคต สรุปแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร คือ

- 1) การปลดหนี้เกษตรกรและให้รัฐรับผิดชอบค่าใช้จ่ายหนี้แทนเกษตรกรที่ทำกินด้วยความสุจริตและขยันหมั่นเพียร
- 2) การจัดตั้งสถาบันการเงินเพื่อการเกษตรของชุมชน 3) การจัดทำแผนแม่บทและโครงการฟื้นฟูเกษตรกรที่ทำให้สามารถปลดหนี้ได้

2.8.2 งานวิจัยเกี่ยวกับสภาพการกู้ยืมของเกษตรกรจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)

1. *วรพล วรพงศกร (2543)* ทำการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความสามารถในการชำระหนี้ของลูกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาวะหนี้สินของเกษตรกรลูกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และเพื่อศึกษาความสามารถในการชำระหนี้และปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความสามารถในการชำระหนี้ของเกษตรกรลูกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ใช้วิธีการศึกษาโดยการรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ตั้งแต่ปีการเพาะปลูก 2524 ถึง 2541 แล้วใช้วิธีการทางสถิติเพื่อวิเคราะห์ตัวแปร และความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ต้องการตามวัตถุประสงค์

ผลการศึกษา พบว่า เกษตรกรทั่วทั้งประเทศมีหนี้สินค้างชำระเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ปริมาณการชำระหนี้ของเกษตรกรทั่วทั้งประเทศ ขึ้นอยู่กับรายได้เงินสดจากการเกษตรในไร่นาของเกษตรกรทั่วทั้งประเทศ รายจ่ายเงินสดในการบริโภคของเกษตรกรทั่วทั้งประเทศ และจำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรทั่วทั้งประเทศ แนวโน้มความต้องการปริมาณเงินกู้ของเกษตรกรทั่วทั้งประเทศเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

ข้อเสนอแนะมีดังต่อไปนี้ รัฐบาลควรให้ความสำคัญที่จะต้องถือเป็นภารกิจสำคัญในการจัดการกับปัญหาหนี้ของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรจะมีหนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และการค้างชำระก็จะเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ถ้าเหตุการณ์นี้ยังคงดำเนินต่อไปนาน ก็จะทำให้เกิดปัญหาวิกฤติการณ์เกษตรกรขึ้นในอนาคต

2. *ธีรพงษ์ มารารักษ์ (2544)* ทำการศึกษาเรื่อง สภาพการกู้ยืมและการชำระเงินกู้ของเกษตรกรลูกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร อำเภอห้วยราช จังหวัดบุรีรัมย์ การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) ลักษณะพื้นฐานบางประการของเกษตรกรลูกธกส. 2) สภาพการกู้ยืมและการชำระคืนเงินกู้ของเกษตรกรลูกธกส. 3) ปัญหาอุปสรรคการชำระคืนเงินกู้ของเกษตรกรลูกธกส. 4) เปรียบเทียบการชำระคืนเงินกู้ของเกษตรกรลูกธกส. ที่มีลักษณะพื้นฐานบางประการและสภาพการกู้ยืมเงินแตกต่างกัน และ 5) เปรียบเทียบระดับปัญหาอุปสรรคการชำระคืนเงินกู้ของเกษตรกรลูกธกส. ที่มีลักษณะพื้นฐานบางประการและสภาพ

การกู้ยืมเงินแตกต่างกัน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ เกษตรกรปลูกข้าว ธกส. อำเภอห้วยราช จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 148 ราย ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างหลายวิธีและใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยคอมพิวเตอร์ SPSS/PC ใช้ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่ามัชฌิมเลขคณิต ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าสถิติ Chi-square และค่าสถิติ F-test ผลการวิจัย พบว่า เกษตรกรปลูกข้าวร้อยละ 91.9 เป็นชาย มีอายุเฉลี่ย 52.8 ปี ส่วนใหญ่ จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 5.2 คน จำนวนแรงงานในครัวเรือนเฉลี่ย 2.8 คน ประเภทกิจกรรมการเกษตรส่วนใหญ่ทำนาข้าว มีพื้นที่ถือครองเฉลี่ย 19.6 ไร่ มีรายได้ภาคการเกษตรเฉลี่ย 37,176.94 บาท รายได้นอกภาคการเกษตรเฉลี่ย 20,271.07 บาท รายจ่ายภาคการเกษตรเฉลี่ย 24,985.74 บาท รายจ่ายนอกภาคการเกษตรเฉลี่ย 56,688.22 บาท จำนวนหนี้สินอื่นเฉลี่ย 29,010.87 บาท และมีจำนวนเงินฝากเฉลี่ย 2,100.81 บาท เกษตรกรปลูกข้าวส่วนใหญ่กู้เงินระยะสั้น

ปัญหาอุปสรรคการชำระคืนเงินกู้ของเกษตรกรปลูกข้าว พบสาเหตุดังนี้ 1) เกิดจากเกษตรกรปลูกข้าว เป็นปัญหาอุปสรรคมากในเรื่องค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยการผลิต 2) เกิดจากผลผลิตได้รับความเสียหาย เนื่องจากภัยธรรมชาติหรือภัยพิบัติ เป็นปัญหาอุปสรรคมากในเรื่องหนูและแมลงศัตรูรบกวน 3) สาเหตุอื่น ๆ ที่เป็นปัญหาอุปสรรคมากในเรื่องราคาผลผลิตตกต่ำ และสถานที่รับชำระหนี้อยู่ไกล

จากผลการศึกษาที่มีข้อเสนอแนะดังนี้ 1) การให้เงินกู้แก่เกษตรกรปลูกข้าวสมควรวิเคราะห์รายได้ภาคการเกษตร รายจ่ายภาคการเกษตร รายจ่ายนอกภาคการเกษตร จำนวนหนี้สินอื่น และ 2) ควรจัดให้มีการประกันภัยพืชผลทางการเกษตร และส่งเสริมการประกอบอาชีพการเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อลดความเสี่ยงในการประกอบอาชีพแก่เกษตรกรปลูกข้าว

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาพการกู้ยืมและความสามารถในการคืนเงินกู้ของเกษตรกรจาก ธกส. พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่กู้เงินเพื่อนำมาลงทุนทางการผลิตเป็นการกู้ระยะสั้นและเกษตรกรมีหนี้สินค้างชำระเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ การชำระหนี้ขึ้นอยู่กับรายได้จากการเกษตรและรายได้นอกภาคเกษตรกับรายจ่ายในภาคเกษตร และรายจ่ายนอกภาคเกษตร เช่น รายจ่ายในการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือนเกษตรกร เมื่อหักกลับกันแล้วเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้และมีแนวโน้มความต้องการเงินกู้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งทำให้ระดับการเป็นหนี้สินสะสมเพิ่มขึ้น ปัญหาอุปสรรคในการคืนเงินกู้ของเกษตรกร คือ 1) ค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยการผลิตสูง 2) ผลผลิตได้รับความเสียหายเนื่องจากภัยธรรมชาติและภัยพิบัติ และ 3) ราคาผลผลิตตกต่ำ ข้อเสนอแนะ คือ รัฐบาลต้องถือเป็นภารกิจสำคัญในการจัดการกับปัญหาหนี้สิน

เกษตรกร นอกจากนี้ในการให้เกษตรกรกู้ยืม ธกส. ควรวิเคราะห์จากรายได้และรายจ่ายในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร จำนวนหนี้สิน ฯลฯ ควรจัดให้มีการประกันราคาพืชผลทางการเกษตรและส่งเสริมการทำเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อลดความเสี่ยงในการผลิตแก่เกษตรกร

2.8.3 งานวิจัยเกี่ยวกับการทำเกษตรแบบผสมผสาน เศรษฐกิจพอเพียงและแนวคิดพึ่งตนเอง

1. *ปรามิทยา กาญจนรัชต์ (2540)* ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับขนาดเนื้อที่ทำเกษตรผสมผสานของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด วัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อทราบถึงปัจจัยทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคม มีความสัมพันธ์กับขนาดพื้นที่ทำการเกษตรผสมผสานของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินทุ่งกุลาร้องไห้หรือไม่ วิธีการศึกษาใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างที่เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่ทำเกษตรแบบผสมผสานทั้งหมด 64 ครัวเรือน สถิติที่ใช้วิเคราะห์ ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิต ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานและค่าสถิติไคสแควร์ เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์และทดสอบสมมุติฐาน

ผลการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า การทำเกษตรผสมผสานในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด มี 3 ระบบ คือ ระบบที่ 1 ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ระบบที่ 2 คือ ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และเลี้ยงปลา ระบบที่ 3 ปลูกพืช และเลี้ยงปลา ซึ่งทั้ง 3 ระบบมีกิจกรรมคล้ายคลึงกัน คือ การปลูกข้าว การเลี้ยงปลา การปลูกพืชผัก การปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้น และการเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ เป็ด ไก่ ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มีการเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน ทำให้เกษตรกรมีรายได้และมีงานทำตลอดปี

ผลการศึกษาเชิงปริมาณ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อขนาดพื้นที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานของเกษตรกร ได้แก่ การมีเงินออม การมีหนี้สิน การมีรายได้ที่ไม่เพียงพอและความสะดวกในการระบายน้ำเพื่อการเกษตร

ผลการศึกษาโดยรวมสรุปได้ว่า การทำเกษตรแบบผสมผสานจะมีผลดีต่อเศรษฐกิจเกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น มีงานทำตลอดปี มีการอนุรักษ์ทรัพยากรตามธรรมชาติ ปัญหาที่เกษตรกรประสบได้แก่ การขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร มีการระบาดของศัตรูพืชในนาข้าว ราคาผลผลิตต่ำ จากการศึกษา ยังพบว่า ควรมีการประกันราคาพืชผลทางการเกษตร ควรจัดตั้งศูนย์กลางตลาดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร ควรสนับสนุนปรับปรุงพื้นที่การเกษตรให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ ควรมีการสร้างแหล่งน้ำเพิ่มขึ้น

2. *อนุวัต พานทอง (2540)* ศึกษาเรื่องผลการทำไร่นาสวนผสมของครัวเรือนเกษตรกร อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะด้านกายภาพของพื้นที่ สภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร ศึกษารูปแบบและผลการทำไร่ นาสวนผสมของครัวเรือนเกษตรกร โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพจากข้อมูลที่ได้จากการ สัมภาษณ์เกษตรกรจำนวน 12 ครัวเรือน ส่วนการศึกษาเชิงปริมาณใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยการสุ่มตัวอย่างมาจำนวน 123 ครัวเรือน แบ่งเป็นครัวเรือนกลุ่มที่ 1 ทำไร่ นาสวนผสมโดยใช้ ทุนของตนเองทั้งหมดจำนวน 56 ครัวเรือน ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มที่ 2 ได้รับการสนับสนุนทุน บางส่วนจากงบประมาณจังหวัด และโครงการตามพระราชดำริจำนวน 24 ครัวเรือน และครัวเรือน เกษตรกรกลุ่มที่ 3 ได้รับการสนับสนุนทุนบางส่วนจากโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิต การเกษตรจำนวน 40 ครัวเรือน โดยใช้ค่าสถิติร้อยละ ค่าเฉลี่ยเลขคณิต และการทดสอบแบบ t-test

ผลการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรมีระบบการปลูกพืช 2 ระบบ คือ 1) ระบบการทำนา และระบบการทำไร่ นาสวนผสม มีการเลี้ยงสัตว์ควบคู่ไปด้วย 2) ระบบ การเลี้ยงโค ไก่พื้นเมือง มีการทำไร่ นาสวนผสม โดยชุดเป็นร่องทั้งหมด ไม่มีคันรอบแปลง

ผลการศึกษาเชิงปริมาณ พบว่า การทำไร่ นาสวนผสมก่อให้เกิดผลดีในด้านเศรษฐกิจ คือ ทำให้เกษตรกรมีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้น เป็นการรักษาสภาพของที่ดินให้มีความสมบูรณ์ ลดการ ใช้จ่ายประจำวันของครัวเรือน และยังก่อให้เกิดผลดีต่อสังคมในด้านการมีงานทำตลอดปี ลดปัญหาการว่างงาน และการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานในเมืองหลวง นอกจากนี้ยังช่วย รักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ และช่วยควบคุมการทำลายของศัตรูพืช

สรุปผลการศึกษา การทำไร่ นาสวนผสมจะเกิดผลดีต่อเศรษฐกิจ ลดปัญหา ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ช่วยให้แรงงานมีงานทำตลอดปี การทำ เกษตรกรรวมแบบไร่ นาสวนผสมดังกล่าวนี้ยังไม่ประสบผลเท่าที่ควร ควรมีการพัฒนาส่งเสริม เกษตรกรให้เกิดการเรียนรู้ ควบคู่ไปกับมาตรการสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่เดิม

3. *อารตี อยุทธร (2541)* ศึกษาเรื่อง การพึ่งตนเองวิถีสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษา ชุมชนวัฒนธรรมमारविश्य อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงการปรับตัวของชุมชนในการต่อสู้กับระบบทุนนิยม และปัจจัยที่มีอิทธิพลให้เกิดการ พึ่งตนเองของชุมชน โดยเลือกศึกษาที่ชุมชนวัฒนธรรมमारविश्य อำเภอเสนา จังหวัด พระนครศรีอยุธยา เป็นการวิจัยภาคสนาม (Field Research) โดยใช้ขนาดตัวอย่าง 35 คน เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีแบบอุปนัย (Analytical Induction) และ

การจำแนกข้อมูลโดยคำร้อยละ ในการศึกษาครั้งนี้ ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนมีดังนี้

1. ผู้นำชุมชน จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและบารมี ทำให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านเป็นองค์กรชุมชนขึ้น มีความเข้าใจในชุมชนของตนเอง สามารถริเริ่มกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนได้ นอกจากนี้ยังประสานงานกับหน่วยงานภายนอก เพื่อให้เกิดการสนับสนุนในด้านวิชาการและงบประมาณ

2. องค์กรชุมชนวัฒนธรรมมารวิชัย จะต้องมีการทำงานที่เน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกขั้นตอน มีการประสานงานกันระหว่างสมาชิกกับผู้นำชุมชนอยู่ตลอดเวลา การมีองค์กรชุมชนจะทำให้เกิดการรวมตัวกันทำกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ และการที่องค์กรชุมชนได้มีการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่อง จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดการพึ่งตนเองของสมาชิกและชุมชนต่อไปได้

3. ลักษณะโครงสร้างสังคมของชุมชนวัฒนธรรมมารวิชัย จะต้องเป็นแบบเครือญาติและมีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ จะทำให้การรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนทำได้ง่าย การที่ในชุมชนมีผู้มีภูมิความรู้ ภูมิปัญญาอยู่มากจะทำให้การทำงานขององค์กรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ควรมีความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเกิดอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ ส่วนโรงเรียนในชุมชนควรมีหลักสูตรการศึกษาที่เอื้ออำนวยในการพัฒนาชุมชน และเป็นแหล่งความรู้ทางวิชาการที่สามารถช่วยเหลือชาวบ้านในการประกอบอาชีพได้

ในองค์กรชุมชนจะต้องมีการสืบทอดความคิด และจิตสำนึกในระดับครอบครัว ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย ให้เกิดความร่วมมือกันในระดับต่าง ๆ ชุมชนควรได้รับการสนับสนุนในด้านวิชาการ และเงินลงทุน ส่วนการจัดการความขัดแย้งนั้น ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีความสามารถในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในองค์กรชุมชนและระหว่างองค์กรชุมชนกับหน่วยงานอื่น โดยมีการประสานผลประโยชน์กันอย่างเหมาะสม

เมื่อทำการวิเคราะห์การพึ่งตนเองของชุมชนวัฒนธรรมมารวิชัย พบว่า ชุมชนวัฒนธรรมมารวิชัย ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการรักษาสิ่งแวดล้อมเนื่องจาก

1. จำนวนสมาชิกที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มีจำนวนน้อยเนื่องจากขาดการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทั่วไปได้รับรู้ถึงความสำคัญของการเข้าร่วมทำกิจกรรม

2. องค์การชุมชนขาดความรู้ในด้านการบริหารจัดการ การตลาด ในการทำธุรกิจชุมชน และยังมีหน่วยงานที่จะเข้าไปทำหน้าที่เพื่อทำไรที่เป็นตัวเงิน ไม่ได้ผลิตเพื่อกินและใช้เอง ทำให้เกิดการแข่งขันกันและมีปัญหาในการตลาด

3. กิจกรรมขององค์การชุมชนมุ่งเน้นเรื่องการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจ กิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมยังไม่มีบทบาทเท่าที่ควร ทำให้ชุมชนยังมีปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม

4. กังสดาล อยู่เย็น (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่องพลวัตชุมชนบ้านเป็ดใน ตำบล ห้างน้ำข้าว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่าชุมชนบ้านเป็ดใน เริ่มจากระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ต่อมามีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและรูปแบบการผลิตเพื่อขายโดยการปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน จึงได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการผลิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การศึกษา พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน คือ ผู้นำ กลุ่มและองค์กร กระบวนการเรียนรู้ ค่านิยม การดำเนินชีวิตด้านสังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี ภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติ และการดำเนินชีวิตเศรษฐกิจและภาวะหนี้สิน ดังนั้น ควรมีการพัฒนาศักยภาพของผู้นำและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น และควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมโดยมุ่งสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และคำนึงถึงทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนเป็นสำคัญ

5. ปรีชา พรหมมา (2543) ทำการศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์รายได้ของเกษตรกรจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบพอเพียง ในจังหวัดเพชรบูรณ์ ศึกษาเฉพาะในเขตอำเภอเมือง เพชรบูรณ์ มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวทฤษฎีใหม่ เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับรายได้ของเกษตรกร และเพื่อศึกษารายได้ของเกษตรกรที่คาดว่าจะได้รับในอีก 5 ปีข้างหน้า โดยใช้แบบสอบถามจำนวน 64 ชุด วิธีการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 การวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือนเกษตรกร ส่วนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการทดสอบสมมติฐาน และส่วนที่ 3 การวิเคราะห์รายได้ของเกษตรกรที่คาดว่าจะได้รับในอีก 5 ปีข้างหน้า ใช้วิธีการทางสถิติโดยการคำนวณค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าสถิติไคสแควร์ และ t-test

ผลการศึกษารูปได้ว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรายได้ของเกษตรกร ได้แก่ ระดับความพอเพียงของน้ำเพื่อการเกษตร วิธีการขายพืชผลทางการเกษตร ระดับของการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน และขนาดพื้นที่ทำการเกษตร สำหรับปัจจัยที่ไม่มีอิทธิพลต่อระดับรายได้ของเกษตรกร ได้แก่ จำนวนสัตว์ที่เลี้ยง ระดับการศึกษา และอายุของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรกร

นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มเกษตรกรที่มีน้ำเพียงพอ มีรายได้แตกต่างจากกลุ่มเกษตรกรที่มีน้ำไม่เพียงพอ สำหรับกลุ่มอื่น ๆ มีรายได้ไม่แตกต่างกัน และจากการประมาณการระดับรายได้ของเกษตรกรในอีก 5 ปีข้างหน้า พบว่า อยู่ในช่วงปีละ 68,000 บาท ถึง 133,000 บาท

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษา พบว่า เกษตรกรควรมีการพัฒนาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านให้มากขึ้น เพราะจะเป็นการเพิ่มรายได้และลดต้นทุนในการผลิต ควรมีการจัดตั้งตลาดกลางชุมชนเพื่อรองรับผลผลิตทางการเกษตร และรัฐบาลควรให้การสนับสนุนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้และลดปริมาณผลผลิตส่วนเกิน

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรแบบผสมผสาน สามารถสรุปภาพรวมได้ว่า การทำเกษตรแบบผสมผสานและไร่นาสวนผสมมีผลดีต่อเศรษฐกิจของเกษตรกร เนื่องจากสามารถช่วยลดค่าใช้จ่ายประจำวันของครัวเรือน ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น อีกทั้งยังเป็นการรักษาสภาพของดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ และยังทำให้เกษตรกรมีงานทำตลอดทั้งปี และการศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเองนั้น พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อลักษณะเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเอง คือ ผู้นำชุมชน กลุ่มและองค์กรชุมชน การดำเนินชีวิตด้านสังคมและวัฒนธรรม ควรมีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มากขึ้นเพื่อเป็นการช่วยลดต้นทุนในการผลิตและเป็นการเพิ่มรายได้ มีการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนและองค์กรชุมชน และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยคำนึงถึงทรัพยากรและศักยภาพของชุมชนเป็นสำคัญ ควรมีการจัดตั้งตลาดกลางชุมชนเพื่อรองรับผลผลิตทางการเกษตร และรัฐบาลควรให้การสนับสนุนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้และลดปริมาณผลผลิตส่วนเกิน

2.8.4 งานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ (2545) ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาสาเหตุแห่งความยากจนและแนวทางแก้ไขปัญหาความยากจน โดยมองความยากจนข้ามพินเส้นความยากจน (poverty line) และมองความยากจนในมิติ คือ จนทรัพย์สิน จนโอกาส จนอำนาจ และจนศักดิ์ศรี

จากการวิจัย พบว่า กลุ่มปัจจัยที่นำคนไทยไปสู่ความยากจนและด้อยโอกาสนั้นมีอยู่ 4 กลุ่มปัจจัย ได้แก่ ท่าทีต่อชีวิต ปัจจัยการผลิตและการเข้าถึงทรัพยากรของสังคม ความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคม และระบบสวัสดิการ

สรุปแนวทางการแก้ไขปัญหาคความยากจน คือ

1. การปรับเปลี่ยนท่าทีต่อชีวิตไปสู่ท่าทีที่ถูกต้องตามแนวพุทธ คือ มีศีล สมาธิ และ ปัญญา มีความพยายาม ไม่ท้อถอย ต้องมีอัศวินสี่สูงที่จะเอาชนะสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมให้ได้ กลไกทางสังคม เช่น ครอบครัวและชุมชนต้องช่วยกันปรับเปลี่ยนท่าที ต่อชีวิตให้เข้มแข็ง ต่อสู้ และมีความหวัง

2. การทำให้คนจนมีปัจจัยในการผลิต นอกจากทำให้พวกเขามีที่ทำกิน มีแผ่นดินอยู่อาศัย มีเงินทุนในการผลิตแล้ว การเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติก็เป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง ซึ่งการเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ต้องควบคู่ไปกับการอนุรักษ์และพัฒนา เพื่อให้การแก้ไขความยากจนเป็นไปอย่างยั่งยืน คือ มีความยั่งยืนด้านทรัพยากรและความยั่งยืนด้านคุณภาพชีวิต ที่จะไม่กลับไปสู่ความขาดแคลนปัจจัยการผลิตอีก

3. การเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจการเมืองและสังคม คือ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างของระบบมิให้คนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด มีอำนาจด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคมเหนือคนกลุ่มอื่น ๆ มากเกินไป ปัจจุบันลัทธิเสรีนิยมใหม่กำลังครอบงำระบบเศรษฐกิจการเมืองโลก รวมทั้งประเทศไทย การปรับเปลี่ยนโครงสร้างเหล่านี้จึงเป็นเรื่องใหญ่ ยาก และยาวนาน เพียงให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น เข้าถึงทรัพยากรมากขึ้น ลดช่องว่างทางรายได้ลง ซึ่งการต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์นี้ จะไปสู่จุดหมายปลายทางช้าหรือเร็วเพียงไร ขึ้นอยู่กับความสามารถในการต่อสู้ของประชาชน คนจน คนด้อยโอกาส เป็นปัจจัยหลัก

4. การพัฒนาระบบสวัสดิการ ระบบสวัสดิการขั้นต่ำที่ทำให้แก่คนจนเป็นกลไกที่ช่วยป้องกันมิให้เกิดแรงกดดันทางสังคมมากเกินไป เป็นกลไกที่ช่วยป้องกันมิให้เกิดปัญหาอื่น ๆ อันเนื่องมาจากความจน สวัสดิการสังคมจะมีระดับมากน้อยเพียงไร มีความสัมพันธ์อย่างสูงกับระบบการเมืองการปกครอง กล่าวคือ ในระบบการเมืองการปกครองที่เปิดโอกาสให้ชนชั้นคนจน คนด้อยโอกาสมีสัดส่วนในอำนาจสูง ระบบสวัสดิการต่าง ๆ จะถูกจัดขึ้นมาอย่างทั่วถึง และเกิดประสิทธิผล แต่ในระบบการเมืองการปกครองที่ครอบงำ โดยชนชั้นอภิสิทธิ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ระบบสวัสดิการจะถูกจัดขึ้นมาในวงแคบ ปริมาณน้อย ไม่ทั่วถึง ไม่มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลต่ำ เงินสวัสดิการโดยรัฐที่ผ่านกลไกของรัฐมักจะถูกเหวี่ยงตกหล่นระหว่างทาง ไม่ค่อยถึงมือกลุ่มเป้าหมายหรือถึงไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย

จากงานวิจัยข้างต้นนี้ สรุปได้ว่า การบรรเทาปัญหาคความยากจนควรเริ่มที่การพัฒนา ระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย เพื่อเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การแก้ไขความยากจนอันเกิดจากสาเหตุอื่น ๆ ต่อไป การปรับเปลี่ยนเรื่องการเพิ่มปัจจัยการผลิต

ด้านเงินทุน และการเพิ่มสวัสดิการด้านการศึกษาและสาธารณสุข เป็นสิ่งที่สามารถจะทำได้ โดยมีความขัดแย้งทางสังคมน้อย ส่วนการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความสัมพันธ์ในตลาด และความสัมพันธ์เชิงสถานภาพทางสังคม เป็นเรื่องที่น่าไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงได้ง่าย รัฐบาลปัจจุบันและที่ผ่านมายังแทบจะไม่ได้ทำเลย เพราะว่าผู้ที่เคยได้เปรียบในความสัมพันธ์ ไม่ยอมสูญเสียความได้เปรียบของตนเอง ซึ่งเป็นสัญธรรมชาติของมนุษย์ในสังคมทุนนิยม

2.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษานี้ มีเป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เกษตรกรรายย่อยในหมู่บ้านสมานมิตรเป็นหนี้สิน จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้นำกรอบแนวคิดในการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย โดย ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ มาปรับใช้ และเพิ่มเติมกรอบด้านนโยบายรัฐบาลในการแก้ปัญหาความยากจน เพื่อนำมาใช้ในการวิจัยปัญหานี้สินเกษตรกรรายย่อยในหมู่บ้านสมานมิตร ซึ่งสามารถกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1. ท่าต่อชีวิต
2. วิธีการผลิต
3. การเข้าถึงปัจจัยการผลิต
4. การเข้าถึงสวัสดิการสังคมของรัฐ
5. นโยบายรัฐบาลชุดปัจจุบันในการแก้ปัญหาความยากจน

ส่วนทางออกในการแก้ปัญหานี้สินนั้น จะศึกษาการใช้ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหานี้สิน ทั้งระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม

แผนภูมิที่ 2.1
กรอบแนวคิดในการวิจัย

